

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Diplomski studij psihologije

Iva Galović

ODNOS FENOMENA OSOBNE PRIČE, MORALNIH VRIJEDNOSTI I RIZIČNOG
PONAŠANJA KOD ADOLESCENATA

Diplomski rad

Rijeka, 2016.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Diplomski studij psihologije

ODNOS FENOMENA OSOBNE PRIČE, MORALNIH VRIJEDNOSTI I RIZIČNOG
PONAŠANJA KOD ADOLESCENATA

Diplomski rad

Iva Galović

Mentor: Doc. dr. sc. Tamara Martinac Dorčić

Rijeka, 2016.

SAŽETAK

Cilj istraživanja bio je ispitati razliku u fenomenu osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti s obzirom na spol i dob adolescenata. Osim toga, nastojao se utvrditi doprinos fenomena osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti rizičnom i delinkventnom ponašanju adolescenata. U istraživanju je sudjelovalo 416 adolescenata u dobi od 13 do 20 godina starosti, s područja Primorsko-goranske županije.

Rezultati pokazuju da je kod mladića statistički izraženiji fenomen osobne priče te osjećaji svemoćnosti i neranjivosti, negoli kod djevojaka. Kod evaluacije moralnih vrijednosti djevojke u većoj mjeri smatraju važnijim poštovati tuđu imovinu, pridržavanje zakona i pravno procesuiranje kaznenih djela. Značajni prediktori rizičnog i delinkventnog ponašanja su dob, školski uspjeh, osjećaj neranjivosti i evaluacija moralnih vrijednosti (obećanje, istina, pomaganje, poštivanje imovine i pravna pravda) koji ukupno objašnjavaju 30% varijance rizičnog i delinkventnog ponašanja.

Dobiveni rezultati upućuju da je fenomen osobne priče normativna pojava, koja se manifestira na određene načine kod adolescenata s određenim posljedicama.

Ključne riječi: *adolescencija, osobna priča, evaluacija moralnih vrijednosti, rizično i delinkventno ponašanje*

SUMMARY

The relation between personal fable, moral values and risk behavior among adolescents

The aim of this research was to examine the difference between personal story and the evaluation of moral values relating to gender and age of adolescents. Furthermore, we tried to establish contribution of the personal fable phenomenon and evaluation of moral values in explanation of risk and delinquent behaviors among adolescents. 416 adolescents from Region Primorsko-goranska between the age of 13 and 20 took part in this research.

The results have shown that personal fable and feelings of omnipotence and invulnerability were more present among male adolescents. When it comes to the evaluation of moral values, female adolescents consider respecting other people's property, abiding the law and prosecution of criminal offences as more important. Significant predictors for risk and delinquent behavior were age, academic success, feeling of invulnerability and evaluation of moral values (such as making promises, telling the truth, helping others, respecting other people's property and legal justice) which in total counts for 30% variance of risk and delinquent behavior.

Results from this research indicate that the personal fable is a normative phenomenon with adolescents and its different manifestations are related to different consequences in adolescent age.

Keywords: *adolescence, personal fable, moral value evaluation, risk and delinquent behavior*

Sadržaj

1. UVOD	7
1.1. Adolescencija.....	7
1.2. Adolescentski egocentrizam	7
1.3. Fenomeni adolescentskog egocentrizma	8
1.3.1. Teorije u podlozi adolescentskog egocentrizma	9
1.3.1.1. Elkindova tradicionalna teorija	9
1.3.1.2. Lapsleyjev novi pogled na teoriju	10
1.3.1.2.1. Sociokognitivni razvoj.....	10
1.3.1.2.2. Proces separacije-individuacije	12
1.4. Mjere adolescentskog egocentrizma.....	14
1.5. Dobne i spolne razlike adolescentskog egocentrizma	15
1.5.1. Dob.....	15
1.5.2. Spol	15
1.6. Individualne razlike adolescentskog egocentrizma	16
1.7. Rizična ponašanja	16
1.7.1. Model prototipova/spremnosti na rizična ponašanja	17
1.7.2. Povezanost rizičnih ponašanja i fenomena osobne priče	18
1.8. Moralno prosuđivanje.....	20
1.8.1. Povezanost moralnog razvoja i delinkventnog ponašanja	21
1.9. Cilj istraživanja.....	23
2. PROBLEMI RADA I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	24
2.1. Problemi rada.....	24
2.2. Hipoteze.....	24
3. METODA.....	25
3.1. Ispitanici	25
3.2. Instrumentarij.....	27
3.2.1. Ljestvica osobne priče.....	27
3.2.2. Ljestvica evaluacije moralne vrijednosti.....	31
3.2.3. Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih.....	35
3.2.4. Upitnik općih podataka	38
3.3. Postupak.....	38
4. REZULTATI.....	39
4.1. Spolne i dobne razlike u izraženosti osobne priče kod adolescenata	39
4.2. Spolne i dobne razlike u evaluaciji moralnih vrijednosti kod adolescenata.....	39

4.3. Doprinos osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti objašnjenju rizičnih i delinkventnih ponašanja kod adolescenata.....	40
5. DISKUSIJA.....	43
5.1. Spolne i dobne razlike u izraženosti osobne priče kod adolescenata	43
5.2. Spolne i dobne razlike u evaluaciji moralnih vrijednosti	44
5.3. Doprinos osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti objašnjenju rizičnih i delinkventnih ponašanja kod adolescenata.....	44
5.4. Doprinosi, metodološki nedostaci i preporuke za buduća istraživanja	46
5.5. Implikacije	47
6. ZAKLJUČAK	49
7. LITERATURA.....	50

1. UVOD

1.1. Adolescencija

Adolescencija je vrijeme fizičkih, kognitivnih i socioemocionalnih te ponašajnih promjena (Vartanian, 2000). Pojedinaac se upušta u eksperimentiranje u vezi svoga identiteta te mijenja svoje dosadašnje socijalne veze, od onih primarnih, unutar svoje obitelji prema van, odnosno prema svojim vršnjacima (Larson, Kubey i Colletti, 1989; Valkenburg i Peter, 2008; sve prema Galanaki, 2012).

Za vrijeme adolescencije, procesi formalnih operacija omogućuju adolescentu da razmišlja o mogućem, o svojim vlastitim mislima te o mislima drugih ljudi. No, unatoč novostečenoj sposobnosti, adolescent u pokušaju da prilagodi okolinu vlastitom egu, dolazi do nemogućnosti razlikovanja vlastitih teorijskih konstrukcija i točke gledišta društva - za koje adolescent smatra da reformira svoje misli prema njegovim vlastitim shemama (Galanaki, 2012).

1.2. Adolescentski egocentrizam

Adolescentski egocentrizam je teorija kognitivnog razvoja kojom se objašnjavaju različita ponašanja adolescenata. Teoriju je razvio Elkind 1967. godine, a vodio se Piagetovom teorijom intelektualnog razvoja (Lapsley, 1993; Lapsley i Rice, 1988). Adolescentski egocentrizam je okarakteriziran sposobnošću vođenja računa o tuđim mislima: "Vjerovanje da su drugi zaokupljeni pojavom i ponašanjem samog adolescenta" (Elkind, 1967; prema Banerjee i sur., 2014; str. 359). Elkind (1967; prema Lapsley, Fitz Gerald, Rice i Jackson, 1989) smatra da se adolescentski egocentrizam pojavljuje zbog toga jer adolescent može spoznati misli drugih, no on pravi pogrešku prilikom razlikovanja objekata prema kojima su usmjerene misli drugih i objekata koji su u središtu adolescentovog zanimanja. Mladi adolescenti iskrivljuju realnost zbog viška asimilativne kognitivne aktivnosti, preplavljujući realnost i aktualnost idealima i mogućnostima (Lapsley, 1993).

Piagetova teorija kognitivnog razvoja definira egocentrizam kao nemogućnost razlikovanja subjekta od objekta, što rezultira jedinstvenim sklopom misli i radnji, koje su specifične za svaku fazu kognitivnog razvoja (Piaget, 1962; prema Alberts, Elkind i Ginsberg, 2007).

Adolescentski egocentrizam pojavljuje se u fazi formalnih operacija, koja je okarakterizirana stvaranjem mentalnih konstrukata koji mogu zahvaćati sve mogućnosti nekog sustava te pruža mogućnost stvaranja suprotnih teza (Alberts i sur., 2007). Unatoč mogućnosti

konceptualiziranja misli drugih osoba, "adolescenti ne uspijevaju točno razlikovati objekte prema kojima su usmjerene misli drugih i one misli koje su u središtu njihove pažnje" (Elkind, 1967; prema Artar, 2007, str. 1215). Iako se pojavom ove faze adolescenti mogu odmaknuti od vlastitih hipoteza koje su do sada bile okarakterizirane egocentrizmom, dolazi do nemogućnosti diferencijacije (Inhelder i Piaget, 1958; prema Alberts i sur., 2007).

Značajka faze formalnih operacija je razmišljanje o razmišljanju i razmišljanje o mogućnostima, što adolescente čini samorefleksivnima i introspektivnima, a to ih potiče da se zapitaju o čemu razmišljaju drugi ljudi. No, često u nastojanju da otkriju o čemu razmišljaju drugi ljudi o kojima oni razmišljaju, adolescenti zaključuju da ti ljudi razmišljaju upravo o njima (Lapsley, 1993).

1. 3. Fenomeni adolescentskog egocentrizma

Adolescentski egocentrizam obuhvaća dva fenomena (Lapsley, 1993). Jedan od fenomena je zamišljena publika, koja se odnosi na osjećaj adolescenta da je objekt pažnje ostalih ljudi. Adolescent čak nastoji zamišljati reakcije drugih ljudi na njega samoga u stvarnim ili zamišljenim situacijama. Fenomen zamišljene publike se odnosi na vjerovanje adolescenta da su svi usmjereni na njegovo ponašanje kao što je on sam, što rezultira povećanom samosvjesnosti adolescenta, okupiranošću mislima drugih i sklonosti predviđanja reakcija drugih u stvarnim i zamišljenim situacijama (Goossens, Beyers, Emmen i van Aken, 2002). Kao moguće posljedice ovog fenomena Lapsley (1993) te Goossens i sur. (2002) navode potrebu za privatnošću, brigu i sram, osjećaj neugodnosti zbog stalnog osjećaja promatranja, prosuđivanje i ocjenjivanje drugih.

Drugi fenomen je osobna priča koju adolescenti stvaraju o sebi, a za nju je karakteristično da je zasićena pojmovima i opisima osobne jedinstvenosti, svemoćnosti i neranjivosti (Lapsley, 1993; Vartanian, 2000). Ovaj fenomen razlog je zastupljenosti rizičnih ponašanja adolescenata i nemogućnost uviđanja opasnosti i mogućih posljedica njihovih akcija (Lapsley, 1993), a istraživači često koriste ovaj fenomen kao jedinstven prediktor egocentrizma (Artar, 2007).

Adolescentski egocentrizam, odnosno fenomeni zamišljene publike i osobne priče pokazuju kognitivnu nezrelost adolescenata koja bi trebala biti okončana konsolidacijom faze formalnih operacija, a koja se postiže sakupljanjem velikog broja bogatih socijalnih iskustava (Vartanian, 2000).

1.3.1. Teorije u podlozi adolescentskog egocentrizma

Tijekom vremena istražujući fenomen adolescentskoga egocentrizma, mijenjale su se teorije kojima se objašnjavaju zamišljena publika i osobna priča. Elkind (1967; prema Vartanian, 2000) je smatrao fenomene popratnim produktima kognitivnog razvoja. Suvremena istraživanja ovih fenomena pristupaju s teoretskog uporišta socijalnokognitivnog razvoja i razvoja identiteta. Ipak, pridjevi, koji su konstantno prisutni prilikom istraživanja adolescentskog egocentrizma i prilikom opisivanja fenomena, su pogrešno, pristrano pa čak i fantastično mišljenje (Vartanian, 2000).

1.3.1.1. Elkindova tradicionalna teorija

Već je rečeno da u vrijeme adolescencije mladi prolaze kroz veliki broj fizičkih, kognitivnih i socioemocionalnih promjena. To često zauzima središnje mjesto u razmišljanjima adolescenata, stoga oni često pogrešno misle da je njihova pojava i njihovo ponašanje u središtu pažnje drugih koliko je i njima samima (Vartanian, 2000). Prema Elkindovoj tradicionalnoj teoriji, zamišljena publika i osobna priča produkt su promjena u kognitivnom razvoju tijekom prijelaznog razdoblja iz djetinjstva u adolescenciju. Kognitivni egocentrizam, produkt formalnih operacija tipičan za razdoblje adolescencije odnosi se na neuspjeh diferencijacije vlastitih misli od misli drugih (Elkind, 1985; prema Vartanian, 2000).

Tako tradicionalna teorija smatra da se fenomen zamišljene publike, kao jedan od mentalnih konstrukata, odnosi na neuspjeh razlikovanja vlastitih briga od briga drugih (Elkind, 1967; prema Goossens i sur., 2002), iz čega proizlazi drugi fenomen karakterističan za adolescentski egocentrizam - fenomen osobne priče, koji je zasićen osjećajima jedinstvenosti i posebnosti. Fenomen osobne priče reflektira pogrešno vjerovanje da su osjećaji i iskustva pojedinca jedinstveno različiti od onih drugih ljudi (Elkind, 1985; prema Vartanian, 2000) te se ono odnosi na preveliko razlikovanje osjećaja. Adolescenti često vjeruju "da drugi ne mogu razumjeti kroz što oni prolaze, misle da se ništa njima neće dogoditi te da se mogu nositi sa svime" (Vartanian, 2000, str. 641).

Oba konstrukta adolescentskog egocentrizma konceptualizirana su kao manifestacije pogrešne egocentrične diferencijacije sebe i drugih, što je rezultat prelaženja, odnosno sazrijevanja u fazu formalnih operacija, prema Piagetovoj teoriji kognitivnog razvoja (Elkind, 1967; prema Vartanian, 2000). Elkind (1967; prema Vartanian, 2000) zaključuje da se adolescentski egocentrizam smanjuje nastavkom intelektualnog razvoja i socijalnih interakcija.

Sposobnosti formalnog razmišljanja su savladavanje ili konsolidiranje, što uz interakcije s vršnjacima, omogućuje shvaćanje adolescenta da se sadržaj, koji je njemu samome u središtu pažnje, razlikuje od onog koji je u središtu pažnje drugih ljudi. Time se smanjuje fenomen zamišljene publike. Također, ta saznanja dovode do shvaćanja adolescenta da osjećaji, strahovi i iskustva koje sam posjeduje, imaju i drugi ljudi, što dovodi do smanjenja fenomena osobne priče (Vartanian, 2000).

Socijalna, odnosno interpersonalna iskustva imaju glavnu ulogu smanjenja iskrivljenih ideacija, a savladavanje sposobnosti koje pruža faza formalnih operacija dovode do točnijeg, rafiniranijeg razumijevanja odnosa ja-drugi (Vartanian, 2000).

Dotadašnja istraživanja pokazala su da se fenomeni adolescentskoga egocentrizma rijetko pojavljuju u kasnoj adolescenciji i kod odraslih osoba, što pretpostavlja zakrivljenu povezanost između fenomena i razine kognitivnog razvoja (Vartanian, 2000). Kod osoba, odnosno djece u fazi konkretnih operacija i osoba čija je faza formalnih operacija konsolidirala, pojavljuju se fenomeni adolescentskog egocentrizma u znatno manjoj mjeri, nego li kod adolescenta koji su u ranoj fazi formalnih operacija. Rezultati daljnjih istraživanja odnosa zamišljene publike te osobne priče i dobi su nekonzistentni. Ne nailazi se na pravilnosti u povezanosti faza kognitivnog razvoja i oba spomenuta fenomena (Enright i sur., 1980; Hudson i Gray, 1986; Goossens, 1984; Lapsley, Milstead, Quintana, Flannery i Buss, 1986; Peterson i Roscoe, 1991; sve prema Vartanian, 2000). Iz navedenog razloga napušta se objašnjavanje povezanosti fenomena adolescentskoga egocentrizma fazama kognitivnoga razvoja (Vartanian, 2000).

1.3.1.2. Lapsleyjev novi pogled na teoriju

Napuštanje objašnjavanja pojave adolescentskog egocentrizma i njegovih fenomena Elkindovom tradicionalnom teorijom pojavljuje se potreba za stvaranjem i formiranjem novih objašnjenja. Lapsley nudi novi pogled na adolescentski egocentrizam, koji predstavlja kroz dva aspekta - sociokognitivni razvoj adolescenta i kroz proces separacije-individuacije adolescenta od roditelja.

1.3.1.2.1. Sociokognitivni razvoj

Faza formalnih operacija je faza koja omogućuje najnaprednije načine i mogućnosti razmišljanja, stoga se napušta objašnjavanje pojavljivanja fenomena zamišljene publike i osobne priče pogrešnim donošenjem zaključaka u toj fazi. Kao razlog, Lapsley i Murphy

(1985; prema Vartanian, 2000), navode samu prirodu faze formalnih operacija, a to je logično, apstraktno i hipotetičko razmišljanje. Lapsley i Murphy (1985; prema Vartanian, 2000) predlažu sociokognitivna objašnjenja, koja ove fenomene konceptualiziraju kao poteškoće u interpersonalnom razumijevanju. Također, oni se pozivaju na Selmanovu teoriju socijalne perspektive i interpersonalnog razumijevanja, koja ocrtava razvojni smjer kojim djeca razmatraju i koordiniraju svoje socijalne perspektive i perspektive drugih. Selman (1980; prema Goossens i sur., 2002; Artar, 2007) smatra da adolescent treba dostići treću fazu sociokognitivnog razvoja. U toj fazi adolescent postaje zainteresiran za svoja ponašanja i reakcije, tada je i u mogućnosti stvarati ideacije usmjerene na sebe. Lapsley i Murphy (1985; prema Vartanian, 2000) smatraju da su fenomeni zamišljene publike i osobne priče ishodi treće razine, koja se odnosi na sposobnost preuzimanja socijalnih perspektiva.

Treća razina sociokognitivnoga razvoja započinje u razdoblju kada se po prvi puta pojavljuju i fenomeni adolescentskoga egocentrizma (između 10 i 15 godine), a okarakterizirana je sposobnošću istovremenog razmatranja osobne perspektive i perspektive drugih od strane ego promatrača, odnosno iz treće perspektive (Vartanian i Powlishta, 1996). Nastala nova svjesnost *selfa*, shvaćena kao izvršitelj i objekt u socijalnim interakcijama, vodi do nastanka ideacija zamišljene publike, tj. povećane samosvjesnosti te ubrzava adolescentovo zamišljanje reakcija drugih ljudi (Damon i Hart, 1982; Lapsley i Murphy, 1985; sve prema Vartanian, 2000). Fenomen osobne priče ishod je stalne samosvjesnosti, koja povećava osjećaje osobne jedinstvenosti i svemoćnosti.

Dostignućem do zadnje faze razvoja, stariji adolescenti ili mladi odrasli u mogućnosti su razmatrati i koordinirati trima perspektivama koje tvore generaliziranu socijalnu perspektivu, a ona ublažava samosvjesnost, što pak vodi do boljeg pogleda na *self*, odnosno daje matricu s većim brojem socijalnih perspektiva (Vartanian i Powlishta, 1996). Četvrtom razinom, zahvaljujući nesvjesnim mentalnim procesima koji ograničavaju snagu samorefleksije, smanjuju se ideacije osobne priče.

Iako su rezultati Jahnkea i Blanchard-Fields (1993; prema Vartanian, 2000) pokazali da ni formalne operacije ni socijalna perspektiva značajno ne predičiraju zamišljenu publiku, fenomen osobne priče je značajno povezan sa sposobnostima socijalne perspektive i treće razine. Neki istraživači razmatraju mogućnost da prekid nekog socijalnog konteksta može povećati egocentrizam kod adolescenata te čak i kod mladih odraslih (Pesce i Harding, 1986; Peterson i Roscoe, 1991; sve prema Vartanian, 2000).

1.3.1.2.2. Proces separacije-individuacije

Traženje smisla osobnog identiteta kod adolescenta, predloženo je također kao objašnjenje pojave egocentrizma, posebice za konstrukt zamišljene publike (O'Connor, 1995; O'Connor i Nikolic, 1990; Protinsky i Wilkerson, 1986; prema Vartanian, 2000). Ova teoretska perspektiva zamišljene publike i osobne priče smatra da adolescenti postaju samosvjesni i zabrinuti time što drugi misle o njima, kada razmišljaju o tome tko su oni, gdje se uklapaju te što će učiniti sa svojim životom (Vartanian, 2000). Od adolescenata se očekuje da započnu razvijati svoj vlastiti identitet, stoga promatrajući druge oni traže znakove individualnosti i postignuće identiteta. Prema O'Connoru (1995), u potrazi za vlastitim identitetom dolazi do mijęšanja vlastitih briga s brigama drugih osoba.

Istraživanja su pokazala da je iskustvo krize identiteta popraćeno porastom ideacija zamišljene publike (O'Connor, 1995; O'Connor i Nikolic, 1990; Vartanian i Saarnio, 1995; prema Vartanian, 2000). U potrazi za odgovorom na pitanja kako su brige o identitetu povezane s fenomenom osobne priče te koje su specifičnosti briga koje more adolescente i uzrokuju fenomene adolescentskoga egocentrizma, Lapsley (1993) nudi teoretsko objašnjenje u kontekstu razvoja identiteta. Lapsley i sur. (1989) smatraju da su fenomeni zamišljene publike i osobne priče pomoć prilikom psihološke separacije adolescenata od roditelja.

Moguće je da je proces separacije-individuacije zadatak adolescencije što je potreban korak ka postizanju zrelog smisla identiteta (Lapsley, 1993). Cilj procesa separacije-individuacije je zadržati smislenu povezanost s članovima obitelji uspostavljajući i stvarajući *self* izvan kruga obitelji (Goossens i sur., 2002; Vartanian, 2000). Adolescenti postaju okupirani neobiteljskim vezama što ih vodi do razmišljanja i zamišljanja raznih socijalnih, odnosno interpersonalnih scenarija u kojima su oni u samome središtu. Ovakva zamišljanja omogućuju adolescentima da zadrže osjećaje povezanosti s ostalima dok su u procesu ponovnog uspostavljanja, odnosno reorganiziranja odnosa s roditeljima. Naglašavanje vlastite jedinstvenosti, svemoćnosti i neranjivosti omogućuje adolescentima zamišljanje *selfa* individualno, tj. odvojeno od obiteljskih veza (Vartanian, 2000).

Empirijski podaci (Docherty i Lapsley, 1995; prema Vartanian, 2000; Lapsley i sur., 1989;) su pokazali da je uključivanje objektno-odnosne ideacije pozitivno povezano s interpersonalnim brigama koje su relevantne za proces separacije-individuacije, koji indicira ili ističe potrebu za povezanošću.

Lapsleyjev model pretpostavlja da se fenomen zamišljene publike pojavljuje kada osoba percipira interpersonalnu prijetnju ili gubitak. S druge strane, brige povezane uz proces separacije-individuacije, koje reflektiraju potrebu pojedinca za individuacijom, pozitivno su povezane s ideacijama fenomena osobne priče (Lapsley i sur., 1989; Docherty i Lapsley, 1995; prema Vartanian, 2000; Vartanian, 1997).

Fenomenom zamišljene publike adolescenti imaginacijom dokazuju da im je stalo do drugih ljudi, a to im omogućuje odvajanje od svojih roditelja bez preplavlivanja osjećajem separacijske anksioznosti. Time adolescenti zadržavaju objektne odnose uz psihološku razdvojenost od objekata do kojih im je stalo - roditelja (Blos, 1979; Mahler, Pine i Bergman, 1975; sve prema Goossens i sur., 2002). Vjerom u svoju neranjivost, svemoćnost i jedinstvenost, adolescenti pronalaze snagu za svoj osobni put u životu. Ovim procesom adolescenti učvršćuju ego granice, koje su oslabile procesom separacije od roditelja (Goossens i sur., 2002).

Fenomeni zamišljene publike i osobne priče reflektiraju brige povezane uz proces separacije-individuacije te oba fenomena imaju obrambenu i obnavljajuću funkciju za adolescente tijekom procesa separacije-individuacije. No, njihova uloga je drugačija. Dok fenomen zamišljene publike predstavlja želju za održanjem povezanosti, fenomen osobne priče reflektira želju adolescenata za separacijom (Goossens i sur., 2002). Lapsley (1993) smatra da su to mehanizmi suočavanja koji doprinose elastičnosti adolescenata za vrijeme suočavanja s tjeskobama odrastanja.

Postoje spolne razlike u brigama povezanim uz proces separacije-individuacije. Žene su sklonije naglašavati povezanost (Moore, 1987; prema Vartanian, 2000), što je u skladu sa socijaliziranjem spolnih uloga (Gilligan, 1982; prema Vartanian, 2000). Istraživanja (Riley, Adams i Nielsen, 1984; Anolik, 1981; Vartanian i Saarnio, 1995; sve prema Vartanian, 2000) su pokazala da djeca manje suportivnih roditelja u većoj mjeri pokazuju ideacije zamišljene publike, što se Lapsleyjevim modelom objašnjava na način da osobe čiji su roditelji suportivni, za vrijeme procesa separacije-individuacije, doživljavaju manje briga povezanih s održavanjem povezanosti, pa stoga ne postoji potreba za uključivanjem fenomena zamišljene publike, kao obrambenog mehanizma.

Fenomeni zamišljena publika i osobna priča aspekti su adolescentskog egocentrizma koji se manifestira na određeni način s određenim mu posljedicama. Tradicionalno Elkindovo gledište, koje se temelji na Piagetovoj teoriji kognitivnog razvoja, zagovara da je

adolescentski egocentrizam produkt formalnih operacija koji onemogućuje diferencijaciju misli adolescenta od misli drugih ljudi iz okoline što vodi do pojave osjećaja jedinstvenosti, svemoćnosti i neranjivosti. Zbog nepodudarnosti podataka istraživanja i Elkindove teorije, Lapsley nudi novi model, kojim adolescentski egocentrizam objašnjava sociokognitivnim razvojem adolescenta te procesom separacije adolescenta od roditelja te procesom individuacije adolescenta. Unatoč teorijskim razlikama ovih autora, oba ponuđena modela fenomen osobne priče tumače pretjeranim osjećajima osobne jedinstvenosti, neranjivosti i svemoćnosti, a fenomen zamišljene publike tumače kao zamišljanje adolescenta u situacijama gdje su oni u središtu pažnje (Vartanian, 2000).

1.4. Mjere adolescentskog egocentrizma

Prije ponuđenog Lapsleyevoga modela Novi pogled, fenomen adolescentškoga egocentrizma ispitivali su se dvjema skalama samoiskaza (Vartanian, 2000). Elkind i Bowen (1979; prema Vartanian, 2000) ispitivali su fenomen zamišljene publike Ljestvicom zamišljene publike (engl. *The Imaginary Audienc Scale*), tako što su bile opisane određene situacije, a zadatak ispitanika je bio da odaberu jedan od tri ponuđena odgovora. Druga mjera je bila Ljestvica adolescentskog egocentrizma (engl. *The Adolescent Egocentrism Scale*) (Enright i sur., 1979; prema Vartanian, 2000), a ispitivala je oba fenomena, zamišljenu publiku i osobnu priču. Zadatak ispitanika je bio da odrede važnost pojedinih izjava na Likertovoj skali. Psihometrijske karakteristike obje skale bile su zadovoljavajuće - koeficijenti internalne konzistencije kretali su se u rasponu od 0.60 do 0.77 (Elkind i Bowen, 1979; Lapsley i sur., 1986; sve prema Vartanian, 2000). No, stručnjaci su zaključili da navedene skale umjesto iskrivljenog mišljenja procjenjuju konstrukte samosvjesnosti i sociokognitivne zrelosti (Vartanian, 2000).

Sljedeći problem spomenutih skala je zajednički svim upitnicima samoiskaza, a to je socijalno poželjno odgovaranje. Kod ispitanika koji su zreliji na sociokognitivnom području te kojima sposobnosti dopuštaju, mogu se prezentirati u poželjnijem svjetlu. U ovom slučaju to predstavlja povećani problem, jer obje skale uključuju procjenu samoga sebe u odnosu na druge (Vartanian, 2000).

1.5. Dobne i spolne razlike adolescentskog egocentrizma

1.5.1. Dob

Promjene u vrijeme adolescencije nisu neovisne, već često jedna promjena potiče niz drugih promjena (Bester, 2013). Beaudoin i Schonert-Reichl (2006) te Bester (2013) tvrde da razvojne promjene u kognitivnoj sferi često rezultiraju egocentričnim ponašanjem.

Prva istraživanja adolescentskog egocentrizma pokazala su da se adolescentski egocentrizam pojavljuje u ranoj adolescenciji te potom opada u srednjoj adolescenciji (Lapsley, 1993; Elkind, 1979; prema Schwartz, Maynard i Uzelac, 2008).

Daljnja istraživanja sugeriraju da adolescentski egocentrizam nije prisutan samo u ranoj adolescenciji, već da se fenomen pojavljuje i u kasnoj adolescenciji, što upućuje na mogućnost utjecaja egocentrizma na ponašanje adolescenta. To može biti posljedica novog kontekstualnog okruženja pojedinca ili dramatična nova situacija (Alberts i sur., 2007; Bester, 2013; Schwartz i sur., 2008). Ova ponovna pojavnost fenomena tipična je za studente prve godine fakulteta, koji ulaze u novi obrazovni, ali i socijalni kontekst i promjene, a ima funkciju mehanizma suočavanja s novim situacijama (Schwartz i sur., 2008). Frankenberger (2000) istraživanje pokazuje da prisutnost fenomena može egzistirati do razdoblja rane odraslosti te ne mora opadati do srednje odrasle dobi, no fenomeni su izraženiji i jači kod adolescenata negoli kod osoba srednje odrasle dobi.

1.5.2. Spol

Istražujući literaturu s ciljem pronalaska podataka o spolnim razlikama adolescenata u rezultatima fenomena osobne priče, nailazi se na nekonzistentne informacije (Greene i sur., 2000). Lapsley (1993) navodi kako su prvotni rezultati istraživanja pokazivali veću zabrinutost djevojaka fenomenima osobne priče i zamišljene publike. Goossens i sur. (2002) u svom istraživanju dobivaju značajne efekte spola na Ljestvici osobne priče i njenim podljestvicama Osobne jedinstvenosti, Neranjivosti i Svemoćnosti. Dečki su postizali značajno više rezultate u usporedbi s djevojkama, dok su djevojke postizale više rezultate na podljestvici zamišljene publike. S druge strane, Frankenberger (2000) pak izvještava o statistički značajno višim rezultatima djevojaka na podljestvicama fenomena osobne priče, a neka istraživanja pokazuju nepostojanje spolnih razlika u rezultatima oba fenomena (Greene, Rubin, Walters i Hale, 1996).

Istraživači postojeće spolne razlike u rezultatima fenomena osobne priče i zamišljene publike objašnjavaju socijalizacijom spolnih uloga i načinima spoznavanja okoline (Greene i sur., 1996). Shodno tome, više rezultate kod žena na podljestvici zamišljene publike objašnjavaju potrebom žena da konstruiraju svijet pojmovima povezanosti i interpersonalnim odnosima (Greene i sur., 1996).

1.6. Individualne razlike adolescentskog egocentrizma

Istraživači su primijetili da ideacije zamišljene publike i osobne priče bolje karakteriziraju socijalnokognitivne tendencije problematičnih adolescenata (Elkind, 1967, 1985; prema Vartanian 2000; Vartanian i Powlishta, 1996). Iako je razvojni proces separacije-individuacije u osnovi oba fenomena adolescentskoga egocentrizma, postoji znatan varijabilitet među adolescentima. Znatno je broj individualnih varijabli koje utječu na opseg uključivanja adolescenta u fenomene zamišljene publike i osobne priče, kao i specifična manifestacija tih fenomena (kritički nastrojena zamišljena publika ili zamišljena publika koja se divi, narcistične ili otuđene ideacije osobne priče). Neke od važnih individualnih varijabli koje je potrebno razmotriti je vršnjački status, socioekonomski status, faza puberteta te kvaliteta povezanosti roditelja-adolescenta i vršnjaka-adolescenta (Vartanian, 2000).

Posebnu pažnju privlači uloga kulture u ideacijama zamišljene publike i osobne priče te se stoga postavlja pitanje kakav je odnos ovih obrazaca mišljenja i status individualizma neke kulture (Vartanian, 2000), odnosno pojavljuje li se fenomen osobne priče kod adolescenata u kulturama koje cijene kolektizam i grupnu harmoniju. Rezultati istraživanja Sheka, Yua i Siua (2014) pokazuju da je mišljenje karakteristično adolescentskom egocentrizmu prisutno kod adolescenata iz Hong Konga, no smatraju kako su potrebna daljnja istraživanja.

1.7. Rizična ponašanja

Rizična ponašanja mogu se opisivati kao naučena ponašanja, karakteristika osobnosti ili razvojni fenomen (Alberts i sur., 2007; Hill, Gadbois i Lapsley, 2008; Hill, Duggan i Lapsley, 2011; Sharland, 2006). Kada se o rizičnim ponašanjima govori u terminima razvojnog fenomena, onda se njihovu pojavnost shvaća kao posljedicu, odnosno rezultat kognitivne nezrelosti, a kognitivna nezrelost rezultira nedostatkom sposobnosti procjenjivanja rizika, vaganja prednosti i nedostataka pojedinih ponašanja (Alberts i sur., 2007).

Ručević, Ajduković i Šincek (2009) tvrde da se rizičnim ponašanjima ne krše pravni propisi, no često nakon njih uslijedi pojavljivanje delinkventnih ponašanja. Također, rizična ponašanja često prate delinkventna ponašanja (Ručević i sur., 2009). Kao rizična ponašanja, Ručević i

sur. (2009) navode konzumiranje alkohola, droga, bježanje iz škole ili kuće, rizična spolna ponašanja, itd. Navedena rizična ponašanja i shodna ponašanja mogu biti potencijalni zdravstveni i psihosocijalni rizik za mlade, a osim što mogu direktno utjecati na razvoj mladih, ona su rizična i za osobe koje okružuju mlade koji se upuštaju u takva ponašanja (Ručević i sur., 2009; Sharland, 2006).

1.7.1. Model prototipova/spremnosti na rizična ponašanja

Osim spomenute povezanosti osobina ličnosti i rizičnih ponašanja te stupanja u ista kao posljedica razvojnog fenomena, postoje i drugi teorijski pristupi kojima se ispituju mehanizmi i procesi koji prethode samom upuštanju u rizična ponašanja (Kalebić Maglica, 2010). Pregledom literature, Kalebić Maglica (2010) navodi socijalno-kognitivne modele i modele faza, čija je zajednička pretpostavka racionalno i namjerno ponašanje. No, Gibbons, Gerrard, Blanton i Russel (1998; prema Kalebić Maglica, 2010) navode kako su navedeni modeli adekvatni za objašnjavanje namjernih, planiranih i logičnih, tj. cilju usmjerenih ponašanja, što nije opis rizičnih ponašanja koja su karakterističnija za adolescente. Stoga, spomenuti autori, predlažu Model prototipova/spremnosti na rizična ponašanja (Kalebić Maglica, 2010). Adekvatnost Modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja pronalazi se u naglašavanju važnosti situacija koje omogućuju adolescentima bez razmišljanja i planiranja upuštanje u rizična ponašanja koja nisu logična niti racionalna ili socijalno poželjna (Ingham, Woodcock i Stenner, 1992; Kippax i Crawford, 1993; sve prema Kalebić Maglica, 2010).

Kalebić Maglica (2010, str. 90) navodi hipoteze na kojima se temelji model: "zdravstvena rizična ponašanja adolescenata su voljna, ali neracionalna i nenamjerna; adolescenti se rijetko upuštaju u zdravstvena rizična ponašanja kada su sami te adolescenti posjeduju prototipove povezane uz rizična ponašanja koji utječu na njihovu odluku o uključivanju u ta ponašanja".

Kalebić Maglica (2010, str. 90) navodi kako su "uz prototipove i spremnost na rizična ponašanja, koja se objašnjava nedostatkom razmišljanja o riziku i mogućim posljedicama, u model uključeni i iskustvo uključivanja u rizična zdravstvena ponašanja u prošlosti, stavovi, subjektivne norme, ponašajna namjera i socijalna usporedba".

Gibbons, Gerrard i Lane (2001; prema Kalebić Maglica, 2010; Kalebić Maglica, 2011) stavove operacionaliziraju kao percipiranu osobnu ranjivost na moguće negativne posljedice rizičnih ponašanja, što utječe na samo upuštanje pojedinca u rizična ponašanja. No, istraživanja ipak pokazuju da se unatoč svjesnosti mogućih posljedica, pojedinci upuštaju u rizična ponašanja s uvjerenjem da se i drugi ponašaju rizično te izbjegavanjem razmišljanja

o posljedicama rizičnog ponašanja (Gerrard i sur., 1996; prema Kalebić Maglica, 2010). Adolescenti imaju subjektivne norme koje su nastale percepcijom njima bliskih osoba (roditelji i vršnjaci) te odobravanjem odnosno neodobravanjem roditelja i vršnjaka određenih rizičnih ponašanja (Blanton i sur., 1997; prema Kalebić Maglica, 2010). Sheppard, Hartwick i Warshaw (1988; prema Kalebić Maglica, 2010, str. 91) ponašajnu namjeru karakteriziraju kao kognitivnu varijablu koja se odnosi "na razmatranje i procjenu mogućih posljedica određenog ponašanja i donošenje odluke". Važnu ulogu u upuštanju adolescenata u rizična ponašanja ima socijalna usporedba, koja je posrednik između percepcije rizika (prototipa) i rizičnih ponašanja (Gibbons i sur., 2001; prema Kalebić Maglica, 2010).

Teorijska podloga Modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja, koja se odnosi na nelogična upuštanja u rizična ponašanja, na upuštanja u rizična ponašanja bez razmišljanja i na percipiranu osobnu ranjivost na posljedice rizičnih ponašanja što određuje daljnje upuštanje adolescenta u ista, podudarna je s teorijskim objašnjenjima fenomena osobne priče i njegovim aspektima, što je objašnjeno u nastavku teksta.

1.7.2. Povezanost rizičnih ponašanja i fenomena osobne priče

Elkind (Dolcini i sur., 1989) smatra da adolescenti vjeruju da posjeduju imunitet od nepovoljnih posljedica, što je karakteristika fenomena osobne priče. Za vrijeme trajanja faze adolescentskog egocentrizma, adolescenti nisu u mogućnosti razlikovati jedinstvene, osobne ideje od općenitih ideja čovječanstva, što može biti posljedica pretjeranog osjećaja osobne jedinstvenosti (Vartanian, 2000). Ishod pojavljivanja ovakvih osjećaja može biti vjerovanje adolescenta da je oslobođen od uobičajenih nezgoda i trauma koje se pojavljuju u životu (Dolcini i sur., 1989; Lapsley i Hill, 2010). Pa tako adolescenti često misle da neće nikada imati nesreću ili da neće nikada postati ovisni o drogi, što ih pak potiče da se upuštaju u nemarna ponašanja (npr. korištenje droge, nekorištenje kontracepcije).

Drugim riječima, osjećaj svemoćnosti se odnosi na povećani osjećaj vlastite vrijednosti i na uvjerenje da su akcije te osobe informativne ili utjecajne. Jedinstvenost je dokaz postojanja osjećaja da je osoba u središtu pažnje drugih te da ostali ne mogu razumjeti osjećaje te osobe, a neranjivost je usmjerena na vjerovanja da su rizici nekih ponašanja manje vjerojatni za samu osobu, za razliku koliko su mogući za druge (Hill i sur., 2008).

Egocentrizam se ispitivao u kontekstu zdravstvenih rizičnih ponašanja adolescenata - u kontekstu poremećaja prehrane i *anorexie nervose*, pušenja cigareta, stupanja u seksualne odnose i upotrebi supstanci, no istraživanja su polučila nekonzistentne rezultate u povezivanju

oba fenomena adolescentskoga egocentrizma i zdravstvenih rizičnih ponašanja (Banerjee i sur., 2014).

Rezultati Greene i sur. (2000) pokazali su da ideacije osobne priče objašnjavaju zloupotrebu droga i delinkventno ponašanje, dok Frankenberger (2004) zaključuje da egocentrizam nije povezan s pušenjem cigareta kod adolescenata. Banerjee i sur. (2014) pretpostavljaju da bi razlog nekonzistentnim rezultatima mogla biti različita motiviranost upuštanja u drugačija rizična ponašanja.

Razmišljajući o ishodnim varijablama, istraživači navode kako osjećaj svemoćnosti može voditi pozitivnim ishodima, dok osjećaj jedinstvenosti, generalno gledano, ne nosi beneficije, a osjećaj neranjivosti, kao rezultat, daje miješane profile (Hill i sur., 2008). Naime, Hill, Duggan i Lapsley (2011) smatraju kako se neranjivost u ranoj adolescenciji sastoji od dva aspekta. Opasna neranjivost koja je maladaptivna i koja vodi k rizičnim ponašanjima i s druge strane psihološka neranjivost koje je u velikoj mjeri adaptivna i omogućuje postizanje dobrobiti (Hill i sur., 2011). Lapsley i Hill (2010) tvrde da je neranjivost povezana s uključivanjem u visoko rizična ponašanja, dok su rezultati o svemoćnosti i jedinstvenosti nekonzistentni. No, istraživači tvrde da su sva tri aspekta fenomena osobne priče adaptivnih i maladaptivnih funkcija, pa tako je moguće predvidjeti rizična ponašanja kao adaptivna, suočavajuća i elastična (Asalsma, Lapsley i Flannery, 2006; prema Banerjee i sur., 2014). Banerjee i suradnici (2014) smatraju da svemoćnost i jedinstvenost imaju adaptivnu ulogu u njihovom istraživanju te da su povezani s pozitivnim samovrednovanjem, što je uzrok nepovezanosti tih aspekata s rizičnim ponašanjem.

Prinstein, Boergers i Spirito (2001; prema Banerjee i sur., 2014) navode kako je uključivanje adolescenata u rizična ponašanja, poput pušenja, konzumiranja alkohola, zloupotrebe droge, povezana s uključivanjem njihovih prijatelja u ta rizična ponašanja, odnosno da je neranjivost karakteristika adolescenata koja im omogućuje da se u većoj mjeri povežu s vršnjacima koji stupaju u ista rizična ponašanja.

Kao posljedicu zamišljene publike Ryan i Kuczkowski (1994; prema Bester, 2013) navode sklonost konformiranja adolescenata i interferenciju s izražavanjem individualnosti i autonomije, što može objasniti povezanost egocentrizma s upuštanjem adolescenata u rizična ponašanja. Istraživanje Greene i suradnika (2000) je pokazalo da visoki rezultati na skali osobne priče u kombinaciji s visokim traženjem uzbuđenja, objašnjavaju većinu rizičnih ponašanja, posebice upotrebu alkohola i delinkventnost. Rezultati Omorija i Ingersolla (2005;

prema Bester, 2013) upućuju na doprinos egocentrizma pušenju cigareta, zloupotrebi droga, konzumiranju alkohola, nesigurnim seksualnim aktivnostima i nedostatku osobne sigurnosti.

Istraživanja su pokazala da je zanemarivanje kontracepcije prilikom stupanja u seksualne odnose jedna od manifestacija vjerovanja adolescenata da su imuni na posljedice takvih nepromišljenih ponašanja (Arnett, 1990). Kalmuss (1986; prema Arnett, 1990) tvrdi da je percipirana vjerojatnost trudnoće, kao rezultat uključivanja u seksualne odnose bez korištenja kontracepcije, najjači prediktor korištenja kontracepcije kod adolescentica. Istraživači impliciraju da upravo fenomen osobne priče onemogućuje adolescenticama realnu procjenu mogućnosti zatrudnjivanja (Kalmuss, 1986; prema Arnett, 1990).

U istraživanju, koji su proveli Dolcini i suradnici (1989), rezultati autora su pokazali da su adolescentice visokog stupnja samouključenosti i samorefleksivnosti povezivale opasnost s aktivnostima poput pušenja cigareta ili marihuane. Objašnjenje ovakvih nalaza može biti razmišljanje o samim česticama skale, koje su tražile od ispitanika da evaluiraju osobnu važnost razmišljanja o njihovim mislima i o komuniciranju svojih jedinstvenih osjećaja s drugima, što zahtijeva određenu razinu samorefleksije. A samorefleksivni adolescenti skloniji su razmišljanju o potencijalnim opasnostima uključivanja u rizična ponašanja, što vodi do generiranja ispravnih procjena situacijskog rizika.

Procjena rizika kod mladića je znatno niža nego li kod djevojaka, što može biti funkcija različitih iskustava. Mladići izvještavaju o većem iskustvu s rizičnim ponašanjima, a iskustvo je povezano s nižom percepcijom rizika. Također, povezanost percepcije rizika i egocentrizma je niža kod mladića nego li djevojaka, što može biti refleksija drugačijih socijalnih iskustava mladića i djevojaka. Dečki mogu biti naučeni da zanemare osjetljivost na ozljede ili da sakriju ranjivost koju osjećaju. Također, postoji mogućnost da su mladići tijekom svoga života bili u većoj mjeri ohrabrivani od strane roditelja da se upuste u neku određenu potencijalno rizičnu radnju. Stoga se izjave mladića o percepciji rizika mogu gledati kao posljedica spolne socijalizacije, a ne egocentrizma. Njihova percepcija može reflektirati potrebu da se prezentiraju kao muškarci, što ne treba biti povezano s mjerom u kojoj se ustvari mladići osjećaju ranjivima (Dolcini i sur., 1989).

1.8. Moralno prosuđivanje

Kohlberg i suradnici (1987; prema Lapsley i Carlo, 2014) zagovaraju kognitivni pristup moralnom razvoju, što znači da se ponašanje može smatrati moralnim, ukoliko je rezultat moralne prosudbe, odnosno ukoliko je ponašanje identificirano kriterijima nepristranosti,

univerzalnosti i ako je propisano ulogom te osobe. Kohlberg navodi šest hijerarhijski poredanih faza moralne prosudbe, koje se sastoje od tri razine, a to su prekonvencionalna, konvencionalna i postkonvencionalna (Lapsley i Carlo, 2014; Stey, Lapsley i McKeever, 2013).

Prekonvencionalna razina okarakterizirana je pravilima i društvenim očekivanjima koja su nametnuta osobi od strane autoriteta. Na konvencionalnoj razini osoba internalizira ta pravila i društvena očekivanja, a na postkonvencionalnoj dolazi do diferencijacije selfa i pravila te društvenih očekivanja, a moralne vrijednosti postaju definirane izabranim principima od strane same osobe (Colby i Kohlberg, 1987; prema Lapsley i Carlo, 2014).

Osobe napreduju kroz faze moralnog razvoja s obzirom na kognitivni razvoj i na odgovarajuće socijalne perspektive, no dostizanje najvišeg stupnja nije često (Colby i Kohlberg, 1987; prema Gibbs, Basinger, Grime i Snarey, 2006). Svaka viša faza je prikladnija od prethodne faze, jer pruža veći broj perspektiva te dublja i univerzalnija rješenja na moralna pitanja, odnosno opravdanja za moralne odluke ili razloge za moralna vrednovanja (Kohlberg, Boyed i Levine, 1990; prema Stams i sur., 2006). Posljednja, prema Kohlbergu, šesta faza daje moralno stajalište koje uključuje moralni ideal, uključujući poštivanje osoba, pravednost i dobročinstvo (Bergman, 2006).

1.8.1. Povezanost moralnog razvoja i delinkventnog ponašanja

Gibbs i sur. (2006) navode kako recentniji pogledi na moralno prosuđivanje ne ističu navedene tri faze, već ističu površnu i istaknutu egocentričnu osnovu nezrele prekonvencionalne i konvencionalne faze, kao rizični faktor pojavljivanja antisocijalnih ponašanja adolescenata i odraslih.

Nepoštivanje zakona je prihvatljivije na nižim razinama moralnog razvoja za koje je karakteristična usmjerenost na sebe, odnosno egocentričnost, što potencira izbjegavanje kazne (razina 1) ili instrumentalnu prednost (razina 2). S druge strane, zrelije razine služe kao zaštita od pojavljivanja delinkventnog ponašanja.

Ulaskom u razdoblje adolescencije, iskustvo mladih se povećava, tada ono ima snažniji utjecaj na adolescentovo ponašanje te rastu određene ego sposobnosti. No, ukoliko mladi nisu dostigli treću fazu, odnosno ne posjeduju uzajamno razumijevanje socijalnog života, utoliko su u riziku od antisocijalnih prilika i vršnjačkog pritiska (Palmer, 2003).

Krebs i Denton (2005; prema Stams i sur., 2006) smatraju da se ljudi pozivaju na moralno prosuđivanje kako bi opravdali ono što su učinili. Oni smatraju da je stupanj moralnog prosuđivanja slabo povezan s ponašanjem te da se koristi na fleksibilan način u skladu s

različitim socijalnim kontekstima i svrhama. Kao objašnjenje fleksibilnosti moralnog prosuđivanja osobe, istraživači navode nalaze istraživanja u kojima su podaci pokazali da delinkventne i nedelinkventne osobe moralno prosuđuju s obzirom na situaciju u kojoj se nalaze, u situaciji kada su morali moralno prosuđivati u ulozi policajca, rezultati obiju grupa su bili značajno viši (Hains, 1984; prema Stams i sur., 2006). Krebs i Denton (2005; prema Stams i sur., 2006) tvrde da optimalno moralno prosuđivanje ne odražava njegovu adekvatnost, već njegovu korisnost pa tako ljudi sami sebi stvaraju uvjete koji im omogućuju da postignu svoje ciljeve.

Pregledom literature Stams i sur. (2006) nailaze na podatke kvalitativnih istraživanja koji ukazuju na nižu razinu moralnog prosuđivanja adolescenata delinkvenata u usporedbi s adolescentima nedelinkventima. Svojom metaanalizom to i potvrđuju, rezultati ukazuju na značajno razlikovanje moralnog prosuđivanja mladih delinkvenata i nedelinkvenata.

Johnston i Krettenauer (2011; prema Beerthuizen i Brugman, 2016) navode kako je moralni razvoj često ključni proces u objašnjavanju eksternaliziranih ponašanja kod adolescenata. Rezultati istraživanja su pokazala da su kašnjenje, nedostatak ili poteškoće u moralnom rezoniranju česta pojava među mladim delinkventima (Stams i sur., 2006), a postojanje moralnosti se povezuje s osobama kod kojih antisocijalna ponašanja nisu česta (Barriga, Morrison, Liao i Gibbs, 2001; prema Beerthuizen i Brugman, 2016).

Beerthuizen i Brugman (2016) pojam evaluacije moralne vrijednosti definiraju kao pridavanje važnosti moralnim vrijednostima, a dosadašnja istraživanja pokazuju da su viši rezultati na Ljestvici evaluacije moralnih vrijednosti konzistentno povezani s manjim brojem eksternaliziranih ponašanja (Tarry i Emler, 2007; prema Beerthuizen i Brugman, 2016). Beerthuizen i Brugman (2016) smatraju da je proces koji stoji iza navedene povezanosti ovih dviju varijabli cijenjenje vrijednosti što motivira adolescente da oblikuju svoje ponašanje s obzirom na te vrijednosti putem kognitivnih procesa, kao što su moralni identitet i moralno rezoniranje.

1.9. Cilj istraživanja

Fenomen osobne priče često je ispitivan, no rezultati vezani uz spol (Frankenberger, 2000; Goossens, 2002; Greene i sur., 1996; Lapsley, 1993) i dob (Alberts i sur. 2007; Elkind, 1979; prema Bester, 2013; 2008; Frankenberger, 2000; Lapsley, 1993; Schwartz i sur., 2008;) ispitanika pokazuju nekonzistentnost. Također, istraživanja su pokazala da postoji povezanost moralnog prosuđivanja i antisocijalnih ponašanja (Beerthuizen i Brugman, 2016; Gibbs, 2006). Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi spolne i dobne razlike u fenomenu osobne priče i njegovim aspektima, što se ispitalo i za konstrukt evaluacije moralnih vrijednosti. Također, nastojao se provjeriti doprinos osobne priče i moralnog prosuđivanja rizičnosti i delinkventnosti ponašanja adolescenata, zbog toga što su rezultati istraživanja pokazali povezanost fenomena osobne priče i upuštanja adolescenata u rizična ponašanja (Alberts i sur., 2007; Frankenberger, 2000; Greene i sur., 2000; Hill i sur., 2011) te povezanost evaluacije moralnih vrijednosti i eksternaliziranih ponašanja (Beerthuizen i Brugman, 2016; Gibbs i sur., 2006).

S obzirom da je fenomen osobne priče normativna pojava, koja se manifestira na određeni način i dovodi do određenih posljedica, ispitivanje prisutnosti ovoga fenomena i njegove povezanosti s rizičnim i delinkventnim ponašanjem, pomoglo bi u razumijevanju osjećaja, ponašanja i misli adolescenata te shvaćanju njihove potrebe za upuštanjem u određena ponašanja.

Ovim istraživanjem nastojala se ispitati izraženost fenomen osobne priče i evaluacija moralnih vrijednosti kod adolescenata. Ispitivanje se usmjerilo na utvrđivanje razlika u navedenim konstruktima s obzirom na spol i dob. Ispitao se doprinos aspekata fenomena osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti, rizičnosti i delinkventnosti ponašanja adolescenata.

2. PROBLEMI RADA I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

2.1. Problemi rada

1. Ispitati postoje li dobne i spolne razlike u izraženosti osobne priče kod adolescenata.
2. Ispitati postoje li dobne i spolne razlike u evaluaciji moralnih vrijednosti kod adolescenata.
3. Ispitati doprinos osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti objašnjenju rizičnih i delinkventnih ponašanja kod adolescenata (uz kontrolu varijabli spol, dob i školski uspjeh).

2.2. Hipoteze

1. a) Mladići će postići statistički značajno više rezultate na ukupnoj ljestvici osobne priče, kao i na dimenzijama svemoćnosti, jedinstvenosti i neranjivosti.
b) Neće postojati statistički značajna razlika na ukupnoj ljestvici osobne priče, kao i na dimenzijama svemoćnosti, jedinstvenosti i neranjivosti s obzirom na dob.
2. Neće postojati statistički značajna razlika u evaluaciji moralnih vrijednosti s obzirom na spol i dob.
3. Dimenzije osobne priče (osjećaj svemoćnosti, jedinstvenosti i neranjivosti) te evaluacija moralnih vrijednosti objasniti će značajan dio varijance rizičnih i delinkventnih ponašanja kod adolescenata, povrh varijance koju objašnjavaju spol, dob i školski uspjeh.

3. METODA

3.1. Ispitanici

U istraživanju je ispitan prigodni uzorak od 416 ispitanika (297 ženskog i 119 muškog spola) s područja Primorsko-goranske županije (Rijeka, Opatija, Lovran), od 13 do 20 godina starosti. Sudionici istraživanja su bili polaznici osmog razreda osnovne škole te od prvog do četvrtog razreda srednje škole (trogodišnja i četverogodišnja strukovna škola, opća i jezična gimnazija). Trideset tri učenika četvrtih razreda srednje škole ispitano je online te se njihovi odgovori nisu značajno razlikovali od odgovora učenika koji su ispunjavali pismenim putem.

Prosječna dob ispitanika je 16.13 (SD= 1.64), pri čemu je prosječna dob mladića 15.85 (SD= 1.4), a djevojaka 16.28 (SD= 1.28). U Tablici 1. nalaze se deskriptivni podaci vezani uz dob ispitanika s obzirom na školu i razred koji pohađaju.

Tablica 1. Deskriptivni podaci za dob ispitanika

Škola	razred	N	Raspon	M	SD
osnovna škola	8.	65	13-16	14.20	0.54
trogodišnja strukovna	1.	40	15-17	15.50	0.55
	2.	19	16-18	16.58	0.84
četverogodišnja strukovna	1.	26	14-17	15.23	0.65
	2.	54	15-18	16.37	0.62
	3.	54	17-19	17.33	0.55
	4.	6	18-19	18.33	0.52
opća gimnazija	1.	19	15-16	15.37	0.50
	2.	22	16-17	16.23	0.43
	3.	18	17-18	17.11	0.32
	4.	26	18-20	18.35	0.56
jezična gimnazija	1.	19	15-16	15.42	0.51
	2.	23	16-17	16.26	0.45
	3.	22	17-19	17.45	0.60
	4.	1	18	18.00	0

U prethodnoj školskoj godini, većina učenika je postigla vrlo dobar (42.6%) ili dobar uspjeh (37%) (Tablica 2.). Većina roditelja ispitanih učenika ima srednju stručnu spremu (51.4% majki i 53.5% očeva), a slijedi visokoškolska stručna sprema (27.1% majki i 25.7% očeva) (Tablica 3.). Više od polovice ispitanika (63.1%) učenika procjenjuje da je njihov mjesečni prihod kućanstva prosječan, dok 24.6% smatra da je iznadprosječan (Tablica 4.). Polovica ispitanika, njih 50.8% živi u kućanstvu od četiri člana, 23.8% ispitanika žive u kućanstvu koje broji manje od četiri člana, a 25.4% u kućanstvu s više od četiri člana.

Tablica 2. Deskriptivni podaci postignuća učenika u prethodnoj školskoj godini

Prosječni uspjeh		
	N	%
Nedovoljan	4	1.0
Dovoljan	14	3.4
Dobar	151	37.0
Vrlo dobar	174	42.6
Odličan	65	15.9

Tablica 3. Deskriptivni podaci za razinu obrazovanja majki i očeva

Razina obrazovanja	Majke		Očevi	
	N	%	N	%
Osnovna škola	11	2.7	13	3.2
SSS	213	51.4	219	53.5
VŠS	51	12.3	52	12.7
VSS/Fakultet	112	27.1	105	25.7
Poslijediplomski	27	6.5	20	4.9

Tablica 4. Deskriptivni podaci za prosječni mjesečni prihod kućanstva

Prosječni mjesečni prihod kućanstva		
	N	%
Znatno ispod prosjeka	4	1
Ispod prosjeka	17	4.2
Prosječan	256	63.1
Iznad prosjeka	100	24.6
Znatno iznad prosjeka	29	7.1

3.2. Instrumentarij

3.2.1. Ljestvica osobne priče

Ljestvica osobne priče (NPFS: *The New Personal Fable Scale*; Lapsley i sur., 1989; prema Goossens i sur., 2002) originalno se sastoji od 46 čestica s podljestvicama osobne jedinstvenosti, neranjivosti i svemoćnosti. Podljestvica osobne jedinstvenosti sastoji se od 13 čestica koje se donose na osjećaje povezane s različitosti od drugih ljudi i na nerazumijevanje od strane drugih (npr. *Nitko ne razmišlja i ne osjeća poput mene*). Podljestvica neranjivosti je definirana nemogućnošću bivanja ranjenim ili ozlijeđenim, a sastoji se od 14 čestica (npr. *Uživam riskirati*). Podljestvica svemoćnosti se sastoji od 19 čestica kojima je opisan virtualni neograničen autoritet, mogućnost utjecanja i moć (npr. *Vjerujem da mogu učiniti sve što zamislim*). Ljestvica se može koristiti i na razini ukupnog rezultata.

Ispitanici odgovore procjenjuju na ljestvici Likertovog tipa, pri čemu 1 označava "U potpunosti se ne slažem s tvrdnjom", 2 "Uglavnom se ne slažem s tvrdnjom", 3 "Niti se ne slažem, niti se slažem s tvrdnjom", 4 "Uglavnom se slažem s tvrdnjom" i 5 "U potpunosti se slažem s tvrdnjom". Viši rezultat ljestvice osobne priče predstavlja zaokupljenost adolescenta osjećajima jedinstvenosti, svemoćnosti i neranjivosti.

Goossens i sur. (2002) svojim su istraživanjem s uzorkom veličine od 1 451 adolescenata dobili ukupnu pouzdanost skale tipa Cronbach α od 0.78, dok su se pouzdanosti podljestvica kretale od 0.64 do 0.74.

Za potrebe ovog istraživanja upitnik je preveden na hrvatski jezik metodom dvostrukog prijevoda. U svrhu prilagodbe upitnika Nova ljestvica osobne priče (engl. *The New Personal*

Fable Scale) provedene su objektivne mjere prikladnosti podataka za provođenje faktorske analize. Kaiser-Meyer-Olkinova mjera adekvatnosti uzorka i Bartlettov test sfericiteta su zadovoljavajući te omogućuju daljnju analizu upitnika. KMO indikator adekvatnosti ovoga upitnika iznosi 0.816 i Bartlettov test sfericiteta je značajan ($\chi^2=5414.55$, $df=1035$, $p<0.01$), što znači da je uzorak adekvatan za provođenje faktorske analize.

S ciljem utvrđivanja faktorske strukture prevedene ljestvice provedena je faktorska analiza metodom glavnih osi (engl. *Principal Axis Factoring, PAF*) s zadana 3 faktora, što je u skladu s faktorskom strukturom originalnog upitnika (Lapsley i sur., 1989). Kako bi se dobila jednostavna struktura ljestvice napravljena je ortogonalna rotacija (engl. *Varimax*) (Tablica 5).

Tablica 5. Karakteristični korijeni ekstrahiranih faktora i postotak objašnjene varijance dobiveni metodom glavnih osi, prije i nakon rotacije

Faktor	Početne eigen vrijednosti			Eigen vrijednosti nakon ekstrakcije			Sume kvadriranih zasićenja nakon rotacije		
	Eigen	% varijance	Kumulativni %	Eigen	% varijance	Kumulativni %	Eigen	% varijance	Kumulativni %
1	7.44	16.18	16.18	6.75	14.68	14.68	5.98	13.00	13.00
2	3.90	8.48	24.66	3.23	7.03	21.71	3.24	7.05	20.06
3	2.78	6.05	30.72	2.11	4.60	26.31	2.87	6.25	26.31

Ekstrahirana tri značajna faktora zajedno objašnjavaju 26.32% ukupne varijance. Nakon provedene rotacije *Faktor 1* (Svemoćnost) uz Eigen vrijednost 5.98 objašnjava 13.01% varijance manifestnih varijabli, *Faktor 2* (Osobna jedinstvenost) Eigen vrijednosti 3.24, 7.05% varijance. Eigen vrijednost *Faktora 3* (Neranjivost) iznosi 2.87 te objašnjava 6.26% varijance.

Slijedi prikaz faktorske strukture upitnika nakon provedene ortogonalne rotacije (Tablica 6.). Prikazane su saturacije veće od 0.30.

Tablica 6. Faktorske saturacije u matrici faktorske strukture na tri značajna faktora nakon ortogonalne rotacije, prema metodi glavnih osi

	Faktor		
	1	2	3
1. Vjerujem da mogu učiniti sve što zamislim.	.50		
2. Čini se da me ništa ne može zaista uznemiriti.	.38		
3. Nitko ne razmišlja i ne osjeća poput mene.	.33	.48	
4. Mislim da sam uvjerljiviji/uvjerljivija od svojih prijatelja.	.55		
5. Vjerujem da me nitko ne može zaustaviti, ako stvarno želim nešto učiniti.	.51		
6. Na neki sam način drukčiji/drukčija od svih ostalih.	.33	.35	
7. Često se čini da sve što radim ispadne izvrsno.	.57		
8. Mislim da ništa neće stati na put mojim ciljevima.	.47		
9. Jedino ja mogu sebe doista razumjeti.		.49	
10. Vjerujem da drugi ljudi kontroliraju moj život.		-.34	
11. Ne vjerujem u riskiranje.			.51
12. Vjerujem da sam jedinstven/jedinstvena.	.39		
13. Mislim da mogu biti sve što poželim.	.50		
14. Krhka sam osoba.		-.33	.32
15. Mislim da su u suštini svi jednaki.			
16. Vjerujem da je sve što radim važno.			
17. Vjerujem da znam kako će nešto ispasti prije nego što pokušam.	-.32		
18. Ja sam baš kao svi drugi.			
19. Mislim da sam moćna osoba.	.61		
20. Vjerujem u riskiranje.			.61
21. Svi prolaze kroz iste stvari kroz koje i ja prolazim.			
22. Mislim da sam u svemu bolji/bolja od svojih prijatelja.	.62		
23. Sklon/sklona sam sumnjati u sebe.	.35	-.40	
24. Teško mi je reći jesam li drukčiji/drukčija od svojih prijatelja.			
25. Često se osjećam beznačajno i kao da zapravo nisam bitan/bitna.	.38	-.60	
26. Drugi ljudi na mene nemaju utjecaja.			
27. Nisam ni po čemu poseban/posebna.			
28. Često mislim kako ljudi ne slušaju što imam za reći.		-.54	
29. Postoje trenuci kada mislim da sam neuništiv/neuništiva.	.46		
30. Iskreno mislim da mogu raditi stvari koje nitko drugi ne može.	.63		
31. Mogu se nositi s onime s čime se drugi ne mogu nositi.	.49		
32. Svi znaju da sam vođa.	.51		
33. Nitko neće nikad saznati kakav sam ja zapravo.		.58	
34. Nitko ne vidi svijet onako kako ga ja vidim.		.62	
35. Nemoguće je da ljudi povrijede moje osjećaje.	.35		
36. Ljudi uvijek čine ono što im ja kažem.	.49		
37. Ljudi obično čekaju moje mišljenje prije nego li donesu neku odluku.	.36		
38. Obično puštam da moji prijatelji odluče što ćemo raditi.			
39. Lako je povrijediti moje osjećaje.			.38
40. Meni se nikad ne bi mogli dogoditi problemi u kojima se neki ljudi nađu.	.39		
41. Uživam riskirati.			.67
42. Lako riskiram, jer me nikad ne uhvate, niti se ikad ozlijedim.			.53

43. Ne riskiram jer obično upadnem u nevolje.				.56
44. Uvijek imam kontrolu.			.44	
45. Ne bojim se raditi opasne stvari.				.54
46. Ponekad mislim da me nitko zaista ne razumije.			.57	
Legenda: Svemoćnost ■ Osobna jedinstvenost ■ Neranjivost ■				

Provedba rotacije rezultira jasnijom strukturom čestica s obzirom na faktore. Pojedine čestice koje remete jednostavnu strukturu upitnika te čestice čija je saturacija bila manja od 0.30 izbačene su, odnosno nisu uzete u obzir prilikom formiranja podljestvica. Čestice koje su uzete u obzir prilikom formiranja podljestvica su one čestice koje izvorno pripadaju određenom faktoru prema Lapsleyju i sur. (1989), a ovom analizom su također pripale određenom faktoru.

Dobivena faktorska struktura razlikuje se u odnosu na strukturu ljestvice Lapsleyja i sur. (1989). Izbačeno je ukupno 8 čestica zbog saturacija koje su bile niže od 0.30 te nisu pripale niti jednom faktoru. Devet čestica je izbačeno zbog toga što su te čestice u ovoj analizi pripale faktorima koji se ne poklapaju s pripadnošću faktorima originalnog rada Lapsleyja i sur. (1989).

Osnovni deskriptivni podaci skale prikazani su u Tablici 7. Provjerom pouzdanosti ukupne ljestvice i pojedinih podljestvica, utvrđeno je da će se u daljnjem radu kao ukupni rezultat uzimati u obzir sve čestice kao u originalnom radu, dok će podljestvice biti prilagođene. Podljestvice će se sastojati od čestica koje su se ovom faktorskom strukturom podudarale s faktorskom strukturom originalnoga rada. Iz podljestvice Osobna jedinstvenost izbačena je čestica *Često se osjećam beznačajno i kao da zapravo nisam bitan/bitna* iz razloga što se time povećava pouzdanost podljestvice. Lapsley (1993) predlaže uzimanje u obzir kompozitnog rezultata i zasebnih rezultata Ljestvice osobne priče, zbog teorijske podloge fenomena osobne priče.

Tablica 7. Prosječne relativne vrijednosti, raspon rezultata i koeficijenti pouzdanosti Skale
Osobne priče i prilagođenih podljestvica

Ljestvica	Broj čestica	Raspon ljestvice	Raspon rezultata	M	SD	α
Skala osobne priče	46	46-230	92-218	143.55	18.90	0.84
Podljestvice						
Svemoćnost	14	14-70	15-70	2.86	0.61	0.83
Osobna jedinstvenost	6	6-30	6-30	3.21	0.82	0.73
Neranjivost	8	8-40	11-40	3.31	0.70	0.73

Podljestvica Svemoćnost u originalnom radu Lapsleya i sur. (1989) sastoji se od 19 čestica, a ovom analizom faktorske strukture zadržano je 14 čestica koje su podudarne s originalnim radom. Drugi faktor je Osobna jedinstvenost s 13 čestica prema originalnom radu, a u ovome radu zadržano je 6 čestica. Neranjivost je treća podljestvica ljestvice osobne priče (engl. *The New Personal Fable Scale*) s izvorno 14 čestica, dok je u ovome radu nakon analize, podljestvici pripalo 8 čestica.

Tablica 8 prikazuje međusobnu povezanost prilagođenih podljestvica i ukupnog rezultata ljestvice.

Tablica 8. Povezanost ukupnog rezultata osobne priče i podljestvica

	Svemoćnost	Osobna jedinstvenost	Neranjivost
Osobna priča	.86**	.43**	.61**
Svemoćnost	-	.25**	.32**
Osobna jedinstvenost		-	.05
Neranjivost			-

**p<.01

3.2.2. Ljestvica evaluacije moralne vrijednosti

Ljestvica evaluacije moralne vrijednosti (engl. *MVE: Moral Value Evaluation Scale*; Beerthuizen i Brugman, 2016) sastoji se od 13 čestica. Ispitivanje evaluacije moralnih vrijednosti sastoji se od ispitivanja i proučavanja nekoliko područja (Beerthuizen i Brugman, 2016). Jedno od područja koje se ispituje je držanje obećanja i govorenje istine (engl. *contract and truth*), što se odnosi na važnost i cijenjenje socijalnih ugovora, tj. obećanja te općenito

govorenja istine. Drugo područje je pripadanje (engl. *affiliation*), odnosno svakodnevna pomažuća ponašanja. Treći aspekt evaluacije moralnih vrijednosti je život (engl. *life*), a predstavlja važnost čuvanja života i održavanje njegove kvalitete. Potom, imovina i pravo (engl. *property and law*), što se odnosi na zabrinutost o poštovanju imovine i pridržavanju zakona. Zadnje područje ljestvice evaluacije moralnih vrijednosti je pravna pravda (engl. *legal justice*), tj. briga da se pravno procesuiraju kaznena djela.

Ljestvica se može koristiti na razini kompozitnog rezultata i rezultata na pojedinim podljestvicama. Autori preporučuju da se ne računa kompozitni rezultat kada se on nastoji povezivati s određenim eksternaliziranim ponašanjima adolescenta. Obrazlažu da se pojedina područja evaluacije moralnih vrijednosti sadržajno razlikuju te da je potrebno obratiti pozornost na povezanost pojedinih područja s određenim eksternaliziranim ponašanjima. Odvojeni rezultati ljestvice predstavljaju tri faktora: obećanje, istina i pripadanje, život te imovina, pravo i pravna pravda (Beerthuisen i Brugman, 2016).

Zadatak je ispitanika odrediti koliko misle da je određena moralna vrijednost bitna, a ispitanici odgovaraju na skali Likertovog tipa, s rasponom vrijednosti od 1 do 7, pri čemu 1 označava "Izrazito nevažno", 2 "Uglavnom nevažno", 3 "Donekle nevažno", 4 "Niti nevažno, niti važno", 5 "Donekle važno", 6 "Uglavnom važno" i 7 "Izrazito važno". Rezultat na ljestvici evaluacije moralnih vrijednosti pokazuje koliko je ispitaniku važna relevantna moralna vrijednost, viši rezultat upućuje na veću važnost moralne vrijednosti.

Beerthuisen i Brugman (2016) svojim su istraživanjem na uzorku veličine od 216 ispitanika dobili zadovoljavajuće koeficijente pouzdanosti podljestvica, koje su se kretale u rasponu od 0.62 do 0.72.

I ovaj je upitnik za potrebe istraživanja preveden na hrvatski jezik, metodom dvostrukog prijevoda. U svrhu prilagodbe upitnika Ljestvice evaluacije moralne vrijednosti provedene su objektivne mjere prikladnosti podataka za provođenje faktorske analize. Kaiser-Meyer-Olkinova mjera adekvatnosti uzorka i Bartlettov test sfericiteta su zadovoljavajući. KMO indikator adekvatnosti ovoga upitnika iznosi 0.87 te je Bartlettov test sfericiteta značajan ($\chi^2=3404.013$, $df=78$, $p<0.01$), što znači da je uzorak adekvatan za provođenje faktorske analize.

Provedena je faktorska analiza metodom glavnih osi (engl. *Principal Axis Factoring, PAF*). Rezultati su prikazani u Tablici 9. Pozivajući se na Kaiser-Guttmanov kriterij i *Scree plot*, ekstrakcijom faktora, dobivaju se 3 značajna faktora, što je u skladu s radom Beerthuisena i

Brugmana (2016). No dobivene raspodjele čestica s obzirom na faktore i njihova zasićenja nisu odgovarajuća, stoga su uzeta u obzir dva faktora. Prvi faktor odnosi se na vrijednosti održanja obećanja, govorenja istine i pomaganje, a predstavlja istinitost, poštenje, pravila društvenog ponašanja i pomaganje onima kojima je potrebno (Beerthuizen i Brugman, 2016). Drugi faktor čine čestice koje su i prema autorima (Beerthuizen i Brugman, 2016) jedinstveni faktor, a to su čestice vezane uz imovinu, pravo i pravnu pravdu, drugim riječima povezane su s poštivanjem tuđe imovine, pridržavanjem zakona i pravnim suđenjem.

Tablica 9. Karakteristični korijeni ekstrahiranih faktora i postotak objašnjene varijance dobiveni metodom glavnih osi, prije i nakon rotacije

Faktor	Početne eigen vrijednosti			Eigen vrijednosti nakon ekstrakcije		
	Eigen	% varijance	Kumulativni %	Eigen	% varijance	Kumulativni %
1	6.40	49.25	49.25	6.02	46.37	46.37
2	1.48	11.42	60.67	1.12	8.64	55.01

Ekstrahirana su dva značajna faktora koji zajedno objašnjavaju 55% varijance. Faktor 1 (Obećanje, istina i pomaganje) uz Eigen vrijednost od 6.02 objašnjava 46.4% varijance, a Faktor 2 (Imovina, pravo i pravna pravda) uz Eigen vrijednost 1.123 objašnjava 8.65% varijance.

Slijedi prikaz faktorske strukture upitnika nakon provedene rotacije *oblimin* (Tablica 10). Prikazane su saturacije veće od 0.30.

Tablica 10. Faktorske saturacije u matrici faktorske strukture na dva značajna faktora nakon oblimin rotacije, prema metodi glavnih osi

	Faktor	
	1	2
1. Drže obećanja ljudima koje znaju.	.55	
2. Drže obećanja ljudima koje ne znaju.		
3. Govore istinu.	.61	
4. Pomažu svojim roditeljima.	.83	
5. Pomažu svojim prijateljima.	.95	
6. Suraduju unutar grupe.	.54	
7. Zauzmu se za prijatelja kada se vrši nasilje nad njime.	.84	
8. Pokušaju spasiti život prijatelju.	.93	
9. Pokušaju spasiti život nepoznatoj osobi.	.56	
10. Ne krađu imovinu drugih ljudi.		.83
11. Ne uništavaju imovinu drugih ljudi.		.84
12. Pridržavaju se zakona.		.75
13. Sudski tuže i kazne prekršitelja zakona.		.53

Provedbom rotacije dobivena je jasna struktura čestica obzirom na faktore. Čestica *Drže obećanja ljudima koje ne znaju* čija je saturacija bila manja od 0.30 izbačena je, što znači da nije uzeta u obzir prilikom formiranja podljestvica. Sve ostale čestice uzete su u obzir. Razlika prema izvornom radu Beerthuizena i Brugmana (2016) jest ta što su dva faktora spojena u jedan pa tako Faktor 1 (Obećanje, istina i pomaganje) tvore čestice *Drže obećanja ljudima koje znaju*, *Govore istinu*, *Pomažu svojim roditeljima*, *Pomažu svojim prijateljima*, *Suraduju unutar grupe*, *Zauzmu se za prijatelja kada se vrši nasilje nad njime*, *Pokušaju spasiti život prijatelju* i *Pokušaju spasiti život nepoznatoj osobi*. Čestice *Ne krađu imovinu drugih ljudi*, *Ne uništavaju imovinu drugih ljudi*, *Pridržavaju se zakona* i *Sudski tuže i kazne prekršitelja zakona* pripadaju Faktoru 2 (Imovina, pravo i pravna pravda).

Osnovni deskriptivni podaci dobivenih podljestvica su prikazani u Tablici 11.

Tablica 11. Prosječne relativne vrijednosti, raspon rezultata i koeficijenti pouzdanosti podljestvica Ljestvice evaluacije moralnih vrijednost

Podljestvice	Broj čestica	Raspon ljestvice	Raspon rezultata	M	SD	α
Obećanje, istina, pripadanje i život	8	8-56	8-56	6.32	0.92	0.90
Imovina, pravo i pravna pravda	4	4-28	4-28	5.66	1.32	0.83

Ljestvica evaluacije moralne vrijednosti se izvorno, prema radu Beerthuisena i Brugmana (2016), sastoji od 13 čestica, koje čine tri podljestvice. Ovom analizom faktorske strukture zadržano je 12 čestica koje čine dva faktora. Koeficijent korelacije između ova dva faktora je $r=.59$.

3.2.3. *Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih*

Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP; Ručević i sur., 2009) sastoji se od 62 čestice, koje čine sedam podljestvica, odnosno faktora - Krađe i razbojništvo (N=14), Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja (N=9), Nepoželjna normativna ponašanja (N=9), Rizična spolna ponašanja (N=7), Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari (N=7), Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima (N=8), Teške krađe, provale i razbojništvo (N=5) te Suicidalna i autoagresivna ponašanja (N=3). Zadatak ispitanika je da na skali čestine označe koliko su se puta u životu ponašali na određeni način (nikada, 1 do 4 puta, 5 do 10 puta, 11 do 20 puta te 21 i više puta).

Struktura upitnika je provjerena na uzorku od 1800 djevojaka i mladića iz opće populacije te mladih smještenih u odgojne domove, zavode i maloljetnički zatvor (Ručević i sur., 2009). Ispitivanjem su obuhvaćane mlade osobe koje su manje sklone rizičnim ponašanjima, ali i one s određenim dijagnozama, odnosno počinjenjima teških kaznenih djela.

Internalna pouzdanost podljestvica je zadovoljavajuća. Kreće se u rasponu od 0.53 (Suicidalna i autoagresivna ponašanja) do 0.81 (Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja), dok Cronbach α ukupnog upitnika iznosi 0.89 (Ručević i sur., 2009).

U svrhu ovog istraživanja upitnik je prilagođen uzorku opće populacije, što znači da se ne koriste sve čestice koje su navedene u upitniku. Pet čestica je izbačeno, a odnose se na teška kaznena djela, poput ubojstva, silovanja, razbojništva i sl. Kako bi se ispitala čestina nepoželjnih i delinkventnih ponašanja, SRDP upitniku autorice Ručević i sur. (2009), pridodane su čestice kojima se ispituje količina konzumiranja alkoholnih pića, sklonost adolescenata pušenju te upuštanja u vožnju s vozačem u alkoholiziranom stanju (Rizična ponašanja, N=3) te kockanju i kladjenju (Delinkventna ponašanja, N=2), po primjeru upitnika autorice Greene i sur. (2000).

Rezultati ljestvice se određuju na pojedinim podljestvicama upitnika SRDP, tako što se računa prosjek umnožaka frekvencija pojedinih ponašanja i pripadajući mu indeks težine pojedine

čestice, koji se kreće u rasponu od 1 do 9 (Ručević i sur., 2009). Ručević i sur. (2009) navode kako se ne mora koristiti indeks težine, stoga u ovom istraživanju on nije korišten, već se računao samo prosjek umnožaka frekvencija pojedinih ponašanja. Prema Ručević i sur. (2009) viši rezultat ukazuje na izraženije rizično i delinkventno ponašanje.

Podljestvice sadrže do 14 čestica, a ukupni rezultat predstavlja kompozit prosječnih vrijednosti svih podljestvica. Osnovni deskriptivni podaci ljestvice i podljestvica prikazani su u Tablici 12. Tablica prikazuje i povezanosti između ukupnog rezultata ljestvice i rezultata podljestvica te međusobne povezanosti podljestvica. Izračunate su prosječne relativne vrijednosti ljestvice i podljestvica.

Tablica 12. Povezanost podljestvica i ukupnog rezultata rizičnog i delinkventnog ponašanja te deskriptivni podaci ljestvica i podljestvica

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Prekršajna lakša delinkventna ponašanja	-	.49**	.44**	.41**	.41**	.62**	.43**	.25**	.45**	.53**	.64**
2. Krađe i razbojništvo		-	.37**	.31**	.25**	.51**	.41**	.30**	.29**	.36**	.51**
3. Zloupotreba psihoaktivnih tvari			-	.35**	.36**	.64**	.29**	.39**	.32**	.57**	.61**
4. Rizična spolna ponašanja				-	.81**	.49**	.26**	.29**	.26**	.47**	.49**
5. Spolni odnos					-	.46**	.25**	.28**	.26**	.48**	.47**
6. Normativna nepoželjna ponašanja						-	.44**	.35**	.48**	.76**	.80**
7. Nasilničko ponašanje							-	.22**	.30**	.36**	.41**
8. Autoagresivno ponašanje								-	.12**	.33**	.31**
9. Delinkventno ponašanje									-	.37**	.46**
10. Rizična ponašanja										-	.69**
11. Ukupan rezultat											-
M	0.32	0.08	0.29	0.12	0.34	0.97	0.11	0.24	0.61	6.43	0.34
SD	0.43	0.18	0.52	0.25	0.47	0.74	0.22	0.59	0.97	1.01	0.29
α	.72	.67	.75	.56		.80	.53	.59	.69	.69	.91

**p<.01

3.2.4. Upitnik općih podataka

Upitnikom općih podataka prikupljali su se demografski podaci o ispitaniku. Ispitivao se spol ispitanika, njegova dob, škola koju pohađa (osnovna škola, strukovna trogodišnja škola, strukovna četverogodišnja škola, opća gimnazija, jezična gimnazija), razred koji pohađa ispitanik, prosječni uspjeh na kraju školske godine, stupanj obrazovanja majke i oca (bez osnovne škole i osnovna škola, srednja stručna sprema, viša škola, visoka škola ili fakultet, poslijediplomski studij), prosječni prihod kućanstva te broj članova kućanstva.

3.3. Postupak

Istraživanje je provedeno na uzorku učenika osmoga razreda osnovne škole i učenika srednjih škola (strukovne trogodišnje i četverogodišnje te opće i jezične gimnazije) s područja Primorsko-goranske županije. Podaci su se prikupljali u prvome tjednu mjeseca lipnja 2016. godine. Prikupljanje podataka se provodilo u školama uz odobrenje ravnatelja te informirani pristanak starijih maloljetnika (učenika srednjih škola) i suglasnosti roditelja za učenike osmih razreda osnovnih škola. Pošto su se podaci prikupljali na samome kraju školske godine, zbog ranijeg završetka škole učenika četvrtih razreda srednje škole, oni su rješavali upitnike putem on-line distribucije. Učenici su u uputi bili upoznati s temom istraživanja te o trajanju ispitivanja koje je trajalo od 20 do 30 minuta. Bila je naglašena dobrovoljnost rješavanja upitnika te anonimnost upitnika. Ispitanici su rješavali upitnik o demografskim podacima, upitnik osobne priče, upitnik o moralnim vrijednostima te upitnik o rizičnim i delikventnim ponašanjima. Podaci su se obrađivali u SPSS (Statistical Package for the Social Sciences - IBM SPSS Statistics, Version 20) bazi podataka za statističke izračune.

4. REZULTATI

4.1. Spolne i dobne razlike u izraženosti osobne priče kod adolescenata

Dvosmjernom ANOVA-om ispitane su dobne i spolne razlike u izraženosti osobne priče i njenim aspektima kod adolescenata. S ciljem utvrđivanja razlika s obzirom na dob ispitanika, dob ispitanika je podijeljena u tri skupine pa ispitanici u dobi od 11 do 14 godina čine grupu rane adolescencije, od 15 do 17 godina srednje adolescencije, a ispitanici u dobi od 18 do 20 godina su kasni adolescenti. Analiza podataka je pokazala da postoji statistički značajna razlika u ukupnoj izraženosti fenomena osobne priče ($F_{(1,349)} = 11.622$, $p < 0.01$), osjećaju svemoćnosti ($F_{(1,377)} = 5.149$, $p < 0.05$) te neranjivosti ($F_{(1,408)} = 8.941$, $p < 0.01$) kod ženskih i muških ispitanika. U prosjeku, adolescenti su postizali više rezultate na skalama, nego li adolescentice, što je prikazano u Tablici 13. Analizom je utvrđeno da ne postoji statistički značajna razlika u osjećaju jedinstvenosti ($F_{(1,406)} = 1.638$, $p > 0.05$) s obzirom na spol ispitanika. Također, rezultati pokazuju da ne postoji statistički značajna razlika u osobnoj priči ($F_{(2,349)} = 0.949$, $p > 0.05$), svemoćnosti ($F_{(2,377)} = 0.226$, $p > 0.05$), jedinstvenosti ($F_{(2,406)} = 0.171$, $p > 0.05$) i neranjivosti ($F_{(2,408)} = 0.063$, $p > 0.05$) s obzirom na dob.

Tablica 13. Deskriptivni podaci osobne priče i osjećaja svemoćnosti, jedinstvenosti te neranjivosti s obzirom na spol

	Adolescentice		Adolescenti	
	M	SD	M	SD
Osobna priča	140.08	17.71	152.56	19.16
Svemoćnost	55.09	9.71	60.39	9.75
Jedinstvenost	19.04	5.00	19.94	4.79
Neranjivost	25.59	5.59	28.75	5.29

4.2. Spolne i dobne razlike u evaluaciji moralnih vrijednosti kod adolescenata

Provedbom dvosmjerne ANOVE, utvrđeno je da ne postoje statistički značajne razlike u smatranju važnim vrijednosti držanja obećanja, govorenja istine i pomaganje s obzirom na spol ($F_{(1,403)} = 3.609$, $p > 0.05$) i dob ($F_{(2,403)} = 0.006$, $p > 0.05$). S obzirom na važnost poštivanja tuđe imovine, pridržavanje zakona i pravno suđenje postoji statistički značajna razlika između adolescentica i adolescenata ($F_{(1,405)} = 8.646$, $p < 0.01$). Adolescentice u većoj mjeri smatraju važnim poštivati tuđu imovinu i tuđa prava te smatraju da je bitna pravna pravda ($M = 23.06$,

SD= 5.11), nego li adolescenti (M= 21.58, SD= 5.70). Uspoređujući rezultate s obzirom na dob ispitanika ne postoji statistički značajna razlika ($F_{(2,405)}=2.292$, $p>0.05$).

4.3. Doprinos osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti objašnjenju rizičnih i delinkventnih ponašanja kod adolescenata

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitaio doprinos osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti u objašnjavanju rizičnih i delinkventnih ponašanja kod adolescenata. Određeni prediktori uvode se kumulativno u model. Prvim se korakom u analizu uvode varijable demografskih podataka - spol, dob i školski uspjeh. Drugim korakom se uvode aspekti osobne priče - jedinstvenost, neranjivost i svemoćnost, a trećim korakom se uključuju evaluacije moralnih vrijednosti. Tablica 14 prikazuje povezanost prediktorskih i kriterijske varijable, a rezultati ispitivanja doprinosa prediktorskih varijabli u objašnjenju rizičnih i delinkventnih ponašanja prikazani su u Tablici 15.

Tablica 14. *Povezanost prediktorskih varijabla i kriterijske varijable*

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. Rizično i delinkventno ponašanje	-.10	.28**	-.32**	.11*	.08	.27**	-.02	-.34**
2. Spol	-	.13**	.00	-.08	-.26**	-.25**	.05	.13*
3. Dob		-	-.19**	-.02	-.00	-.01	.03	-.06
4. Školski uspjeh			-	.00	.08	-.10*	.10*	.23**
5. Svemoćnost				-	.26**	.06	-.05	-.09
6. Jedinstvenost					-	.33**	-.05	-.07
7. Neranjivost						-	.00	-.17**
8. Obećanje, istina, pomaganje							-	.59**
9. Imovina, pravo, pravna pravda								-

** $p<.01$

* $p<.05$

Tablica 15. *Prediktori rizičnog i delinkventnog ponašanja adolescenata*

Prediktori	β	R	R^2	ΔR^2	F-promjene	Ukupni F
Rizično i delinkventno ponašanje						
Demografski podaci		.39	.15			20.21**
Spol	-.03					
Dob	.19**					
Školski uspjeh	-.20**					
Osobna priča		.47	.21	.07	9.14**	15.44**
Svemoćnost	-.00					
Jedinstvenost	.08					
Neranjivost	.19**					
Evaluacija moralnih vrijednosti		.56	.30	.09	20.81**	18.21**
Obećanje, istina, pomaganje	.24**					
Imovina, pravo, pravna pravda	-.39**					

**p<.01

Napomena: β – prikazani su značajni β koeficijenti iz zadnjeg koraka hijerarhijske regresijske analize

Rezultati provedene hijerarhijske analize pokazuju da se predloženim modelom prediktorskih varijabli može objasniti 30% ukupne varijance rizičnog i delinkventnog ponašanja.

Prvim korakom je utvrđeno da demografske varijable - spol, dob i školski uspjeh objašnjavaju 15% ukupne varijance kriterija, pri čemu se kao značajni prediktori izdvajaju dob i školski uspjeh. Uvođenjem varijabli aspekata osobne priče povećava se ukupna objašnjena varijanca rizičnog i delinkventnog ponašanja za 6.6% ($\Delta R^2 = .07$, $p < .01$). Drugim korakom kao značajni prediktor rizičnog i delinkventnog ponašanja izdvaja se osjećaj neranjivosti. Trećim korakom hijerarhijske regresijske analize uvode se varijable evaluacije moralnih vrijednosti čime se ukupna objašnjena varijanca povećava za 9% ($\Delta R^2 = .09$, $p < .01$), a kao značajni prediktor se izdvajaju oba aspekta. Značajnost prediktora Obećanje, istina i pomaganje može biti spuriozni efekt. Obećanje, istina i pomaganje nije statistički značajno povezano s rizičnim

i delinkventnim ponašanjem, no statistički je značajno povezana s školskim uspjehom koji je značajno povezan s rizičnim i delinkventnim ponašanjem.

Mlađa dob, niži školski uspjeh, prisutnost osjećaja neranjivosti te niže vrednovanje poštivanja tuđe imovine, pridržavanja zakona te pravnog suđenja upućuju na višu zastupljenost rizičnog i delinkventnog ponašanja.

5. DISKUSIJA

5.1. Spolne i dobne razlike u izraženosti osobne priče kod adolescenata

Rezultati analize su pokazali da adolescenti postižu statistički više rezultate fenomena osobne priče te da su osjećaji svemoćnosti i neranjivosti izraženiji kod njih nego li kod adolescentica, čime nije u potpunosti potvrđena postavljena hipoteza, koja je u skladu s nalazima istraživanja Goossensa i suradnika (2002). Nepostojanje statistički značajne spolne razlike u osjećaju osobne jedinstvenosti, može biti posljedica izbacivanja većeg broja relevantnih čestica tog faktora, koje bi doprinijele razlikovanju adolescentica i adolescenata. Djevojke postižu niže rezultate fenomena osobne priče i njegovih aspekata zbog toga što su one sklonije naglašavanju povezanosti, a sam fenomen osobne priče reflektira želju za separacijom. U skladu s navedenim objašnjenjem, literatura upravo ukazuje na povezivanje pojmova poput povezanosti, zajednice, veza i privrženosti s razvojem djevojaka, dok se pojmovi autonomija, separacija i neovisnost povezuju s razvojem mladića (Gilligan, 1982; Josselson, 1988; sve prema Lapsley, 1993), što bi moglo biti povezano s izraženijim osjećajima svemoćnosti i neranjivosti kod dječaka.

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da ne postoji statistički značajna dobna razlika u fenomenu osobne priče i njegovim dimenzijama, čime je potvrđena postavljena hipoteza. Podaci prvih istraživanja adolescentskoga egocentrizma, pokazuju da se fenomen osobne priče smanjuje tijekom godina, odnosno da se u srednjoj i kasnoj adolescentskoj dobi on gubi (Lapsley, 1993; Elkind, 1979; prema Schwartz i sur., 2008). Novija istraživanja potvrđuju da ti podaci nisu primjenjivi na današnje adolescente, jer njihovi rezultati upućuju na postojanje fenomena osobne priče tijekom cijele adolescentske dobi (Alberts i sur., 2007; Bester, 2013; Schwartz i sur., 2008), što je potvrđeno i ovim istraživanjem. Prema Frankenbergerinim (2000) riječima, ovakvi podaci upućuju na veću podršku novijim teorijama adolescentskoga egocentrizma, koje se zalažu za fenomen kao posljedicu procesa separacije-individuacije i socijalnokognitivnih procesa, a njeni rezultati ukazuju na potrebu za istraživanjem ovog fenomena i u ranoj odrasloj dobi.

Moguća objašnjenja produljenja egzistiranja fenomena osobne priče su izazovi koji se postavljaju pred adolescente srednje i kasne dobi, poput izgradnje ega i donošenja važnih odluka koje će utjecati na daljnji život samog adolescenta (odlazak od kuće, upis na fakultet, zaposlenje). Također, pojavljuje se proces separacije-individuacije, čiji je zadatak uz izgradnju ega i postizanja osjećaja potpune individualnosti te zadovoljstva samim sobom, odvojiti se od roditelja na psihološkoj razini.

Elkind (1947; prema Lapsley, 1993) i Blos (1962; prema Lapsley, 1993) navode kako su fenomeni adolescentskog egocentrizma normativne i adaptivne iluzije koje omogućuju suočavanje s procesom individuacije te da su ovi fenomeni ujedno pozitivne značajke razvoja ega u adolescenata, jer dovode do razvoja otpornosti i boljeg suočavanja.

5.2. Spolne i dobne razlike u evaluaciji moralnih vrijednosti

Analizom podataka djelomično je potvrđena hipoteza o nepostojanju statistički značajnih razlika u evaluaciji moralnih vrijednosti s obzirom na spol i dob. Djevojke u većoj mjeri od dječaka smatraju važnim poštivati tuđu imovinu i tuđa prava te smatraju da je bitna pravna pravda.

Palmer (2003) smatra da je moralno prosuđivanje posljedica šireg okvira socijalnokognitivnih faktora koji proizlaze iz ranih iskustava s roditeljima, ali i vršnjacima. Roditelji odgajaju djecu da budu poslušna te da prihvate društvene norme, no možda su dobiveni rezultati posljedica većeg usmjeravanja pažnje na razvoj poslušnosti i prihvatanja normi kod djevojaka, dok se u procesu socijalizacije mladiće potiče da budu u većoj mjeri neovisni.

Također, razlog ovakvih nalaza može biti što se mladići u većoj mjeri upuštaju u ponašanja kojima zadiru u tuđu imovinu i tuđa prava, što vodi do toga da smatraju u manjoj mjeri važnima pravno zadovoljenje pravde. Postavlja se pitanje jesu li ovakvi rezultati posljedica većeg upuštanja upravo u takve vrste ponašanja, čime izbjegavaju kognitivnu disonancu (Stams i sur., 2006), na što upozoravaju i rezultati Palmerovog (2003) istraživanja, ili su posljedica moguće adolescentske potrebe za prkosom te svakidašnjim događajima, koji upućuju da traženjem pravde za kaznena djela, često pravda bude pobijedena i neostvorena.

5.3. Doprinos osobne priče i evaluacije moralnih vrijednosti objašnjenju rizičnih i delinkventnih ponašanja kod adolescenata

Ovim istraživanjem, kao značajni prediktori upuštanja u rizična i delinkventna ponašanja pokazali su se dob, školski uspjeh, osjećaj neranjivosti te evaluacija moralnih vrijednosti. Osjećaj neranjivosti daje pojedincu privid nedodirljivosti, odnosno imunosti na negativne posljedice ponašanja što onemogućuje adekvatno prosuđivanje u kritičnim situacijama. Podatak o značajnosti školskog uspjeha, kao prediktora rizičnom i delinkventnom ponašanju, u skladu je s istraživanjem Ručević i sur. (2009), koji su dobili statistički značajne razlike u rizičnom i delinkventnom ponašanju s obzirom na školski uspjeh, što znači da su se učenici lošijeg školskog uspjeha u većoj mjeri ponašali rizično i delinkventno, nego li su se ponašali učenici boljeg školskog uspjeha, što može biti razlog njihove niže evaluacije moralnih

vrijednosti. Skladnost podataka se pronalazi i za ovaj prediktor, jer je u ovom istraživanju evaluacija moralnih vrijednosti značajan prediktor rizičnih i delinkventnih ponašanja.

Fenomeni osobne priče i zamišljene publike ponuđeni su kao objašnjenje za upuštanje u rizična ponašanja i samosvjesnost (Vartanian, 2000). Oba fenomena smatraju se prototipom reprezentacija sociokognitivnih procesa za vrijeme adolescencije. Obrasci razmišljanja koje reflektiraju oba fenomena objašnjavaju osjećaje i ponašanja koja su tipična za ranu adolescenciju, poput samosvjesnosti, konformiranje normama vršnjačkih grupa i rizičnim ponašanjima.

Adolescenti su okarakterizirani kao oni koji stupaju u razna rizična ponašanja bez promišljanja o mogućim posljedicama svojih akcija (Hill i sur., 2011), što je u skladu s Modelom prototipa/spremnosti na rizična ponašanja (Kalebić Maglica, 2010). Razmatrajući konstrukt neranjivosti, Aalsma, Lapsley i Flannery (2006) smatraju da neranjivost može biti uz, moguće negativne ishode, povezana i s pozitivnim ishodima. Lapsley i Hill (2010) svojim su istraživanjem utvrdili da neranjivost predviđa veću delinkventnost i zlouporabu droge te upućuje na depresivne, interpersonalne i probleme povezane sa samopoštovanjem. No, autori smatraju da je neranjivost dobrotvorna za sazrijevanje adolescenata, jer je pozitivno povezana s vještinama prilagodbe i suočavanja (Hill i sur., 2011), što je potrebno za vrijeme formiranja ega i identiteta. Oni tvrde da je osjećaj neranjivosti ustvari adaptivan za bilo kojeg pojedinca koji proživljava turbulentnu životnu traumu.

Istraživanja pokazuju da su razlozi upuštanja adolescenata u rizična ponašanja multidimenzionalni, te da ideacije osobne priče, poput to se meni neće ili ne može dogoditi i općenito podcjenjivanje rizika nisu konzistentno povezani sa stupanjem u rizična ponašanja (Vartanian, 2000). Aalsma i suradnici (2006) smatraju da iako ideacije osobne priče nose rizik za eksternalizirana ponašanja, one su kontraindikativne depresivnim afektima i suicidalnim tendencijama.

5.4. Doprinosi, metodološki nedostaci i preporuke za buduća istraživanja

Ovim istraživanjem istovremeno su se ispitali konstrukt osobne priče i evaluacija moralnih vrijednosti te njihov doprinos rizičnim i delinkventnim ponašanjima kod adolescenata. Aspekti osobne priče te aspekti evaluacije moralnih vrijednosti različiti su prediktori između kojih ne postoji preklapanje, no stavljeni su u kontekst rizičnih i delinkventnih ponašanja, što je dosad bilo ispitivano zasebnim istraživanjima (Alberts i sur., 2006; Beerthuisen i Brugman, 2016; Greene i sur., 1996). Osjećaj neranjivosti, jedan od aspekata fenomena osobne priče, koji je značajni prediktor rizičnih i delinkventnih ponašanja, zahvaćen je i u drugim teorijskim okvirima koji razjašnjavaju upuštanje adolescenata u rizična ponašanja. Iako ovim istraživanjem nije bio ispitivan Model prototipova/spremnosti na rizična ponašanja, u ovom radu se on spominje kao moguće pružanje adekvatnijeg objašnjenja odnosa percepcije ranjivosti i upuštanja u rizična ponašanja.

Iako istraživanje daje uvid u prisutnost fenomena osobne priče te daje podatke o evaluaciji moralnih vrijednosti adolescenata na ispitanom uzorku, postoje metodološki nedostaci koje je potrebno uzeti u obzir prilikom budućih istraživanja.

Podaci o rizičnim i delinkventnim ponašanjima ispitali su se samoiskazima, što je moglo prouzročiti pristrano odgovaranje uz želju da se učenici prikažu u socijalno poželjnom svjetlu (Beerthuisen i Brugman, 2016). Također, podaci koje su davali učenici mogu biti neiskreni, zbog pojavljivanja osjećaja straha ili neugodnosti kod učenika prilikom otkrivanja stvarnih ponašanja.

Istraživanje je bilo provedeno na način da je ispitivač osobno ispitivao ispitanike, neposrednim kontaktom s učenicima u školi. Ispitivanja su provedena grupno u neprilagođenim uvjetima gdje su učenici mogli jedni drugima gledati u odgovore, što je moglo utjecati na odgovore učenika na svim ljestvicama. Također, iako je ispitivanje bilo dobrovoljno, postoji mogućnost postojanja nemotiviranosti prilikom odgovaranja na upitnike.

Jedan od nedostataka istraživanja je vrijeme ispitivanja. Ono je provedeno na kraju školske godine, što je utjecalo na mali broj maturanata, kojima su školske obaveze završile ranije. Maturanti su ispitani online upitnicima te nisu bili primorani ispunjavati upitnike, što znači da postoji mogućnost da su maturanti koji su ispunili upitnike bili motiviraniji od drugih ispitanika.

Niski koeficijenti povezanosti skala osobne priče upućuju da fenomen osobne priče nije jedinstveni konstrukt, na što upozoravaju Goossens i sur. (2002), koji smatraju da su adekvatnije zasebne ljestvice aspekata fenomena osobne priče.

Jedan od nedostataka istraživanja su niske pouzdanosti pojedinih podljestvica Upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (Rizična spolna ponašanja, Nasilničko ponašanje i Autoagresivno ponašanje). Razlog niskih pouzdanosti je ispitivanje ekstremnijih oblika ponašanja, koja se ne pojavljuju u ispitanom uzorku. Poželjno je nepostojanje ekstremnijih oblika ponašanja kod adolescenata, no možda je potrebno prilikom ispitivanja rizičnih i delinkventnih ponašanja u uzorku opće populacije, odabrati adekvatniju mjeru rizičnih i delinkventnih ponašanja.

Ovim istraživanjem zahvaćeni su adolescenti, no, pošto istraživanja pokazuju prisutnost fenomena i u mlađoj odrasloj dobi (Vartanian, 1996, 1997), pojavljuje se potreba za detaljnijim ispitivanjem fenomena u toj dobi te specifičnih okolnosti koje bi mogle biti uzrok njegova prolongiranja. Frankenberger (2000) smatra da su potrebne longitudinalne studije, koje daju bolji uvid u moguće dugoročne posljedice adolescentskog egocentrizma. Zuckerman (1979; prema Vartanian, 2000) predlaže uključivanje varijabli individualnih razlika, koje bi rasvijetlile doprinos rizičnim i delinkventnim ponašanjima. Artar (2007) te Banerjee i sur. (2014) ističu važnost ispitivanja i konteksta obitelji te socijalnih mreža adolescenata odnosno vršnjačkog pritiska.

5.5. Implikacije

Rizična ponašanja adolescenata i mladih upućuju na potrebu postojanja adekvatnih intervencija, kojima bi se nastojalo osvijestiti mlade o njihovim osjećajima, razmišljanjima i ponašanjima te tako ih usmjerili na pozitivnija ponašanja (Koller-Trbović, Nikolić i Ratkajec Gašević, 2010).

Razmišljajući o mogućim intervencijama kojima bi se postigla adekvatnost i efektivnost, potrebno je razmatrati sve aspekte ponašanja, razmišljanja i osjećanja adolescenata. Kako bi se smanjila sklonost rizičnim i delinkventnim ponašanjima kojima ugrožavaju vlastite živote, ali i živote svoje okoline, nužno je u skladu sa znanstvenim istraživanjima i njihovim rezultatima promisliti funkcioniranje mladih u određenoj fazi njihova razvoja te shodno tome osmisliti pristup i intervencije. Zanimljivo je da potreba adolescenata te činjenica povezanih uz njihov razvoj i trenutno funkcioniranje, stvara se kod adolescenta rizik postizanja

odbojnosti, osjećaja nerazumijevanja te neprihvatanja. Time se aktivno postiže jedino udaljavanje od njih i moguće stvaranje poriva za inačenjem.

6. ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na prisutnost fenomena osobne priče na ispitanom uzorku, a podaci upućuju da su osobna priča te osjećaji neranjivosti i jedinstvenosti izraženiji kod mladića nego li kod djevojaka. Analiza je pokazala da adolescenti u različitoj mjeri smatraju važnima poštivanje tuđe imovine, pridržavanje zakona i pravno suđenje, gdje mladići postižu niže rezultate. Predloženim modelom hijerarhijske regresijske analize objašnjava se ukupno 30% varijance rizičnog i delinkventnog ponašanja, pri čemu se kao značajni prediktori ističu dob, školski uspjeh, osjećaj neranjivosti te evaluacija moralnih vrijednosti, no u svrhu postizanja relevantnijih rezultata sugerira se uzimanje u obzir i varijable individualnih razlika.

7. LITERATURA

- Aalsma, M. C., Lapsley, D. K. i Flannery, D. J. (2006). Personal fables, narcissism, and adolescent adjustment. *Psychology in the Schools*, 43, 481-491.
- Alberts, A., Elkind, D. i Ginsberg, S. (2007). The personal fable and risk-taking in early adolescence. *Journal Youth Adolescence*, 36, 71-76.
- Arnett, J. (1990). Contraceptive use, sensation seeking, and adolescent egocentrism. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 171-180.
- Artar, M. (2007). Adolescent egocentrism and theory of mind: In the context of family relations. *Social Behavior and Personality*, 35, 1211-1220.
- Banerjee, S. C., Greene, K., Yanovitzky, I., Bagdasarov, Z., Choi, S. Y. i Magsamen-Conrad, K. (2014). Adolescent egocentrism and indoor tanning: Is the relationship direct or mediated?. *Journal of Youth Studies*, 18, 357-375.
- Beaudoin, K. M. i Schonert-Reichl, K. A. (2006). Epistemic reasoning and adolescent egocentrism: Relations to internalizing and externalizing symptoms in problem youth. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 999–1014.
- Beerthuizen, M. G. C. J. i Brugman, D. (2016). The relationship of moral value evaluation with externalizing behavior across value areas in adolescents. *European Journal of Developmental Psychology*, 13, 84-98.
- Bergman, R. (2006). Gibbs on Kohlberg on Dewey: An essay review of John C. Gibbs moral development and reality. *European Journal of Developmental Psychology*, 3, 300-315.
- Bester, G. (2013). Adolescent egocentrism in a learning context. *Africa Education Review*, 10, 393-409.
- Dolcini, M. M., Cohn, L. D., Adler, N. E., Millstein, S. G., Irwin, Jr., C. E., Kegels, S. M. i Stone, G. C. (1989). Adolescent egocentrism and feelings of invulnerability: Are they related? *Journal of Early Adolescence*, 9, 409-418.
- Frankenberger, K. D. (2000). Adolescent egocentrism: A comparison among adolescents and adults. *Journal of Adolescence*, 23, 343–354.
- Frankenberger, K. D. (2004). Adolescent egocentrism, risk perceptions and sensation seeking among smoking and non-smoking youth. *Journal of Adolescent Research*, 19, 576–590.

- Galanaki, E. P. (2012). The imaginary audience and the personal fable: a test of elkind's theory of adolescent egocentrism. *Psychology*, 3, 457-466.
- Gibbs, J. C., Basinger, K. S., Grime, R. L., Snarey, J. R. (2006). Moral judgment development across cultures: Revisiting Kohlberg's universality claims. *Developmental Review*, 27, 443-500.
- Goossens, L., Beyers, W., Emmen, M. i van Aken, M. A. G. (2002). The imaginary audience and personal fable: factor analyses and concurrent validity of the "New Look" measures. *Journal of Research on Adolescence*, 12, 193-215.
- Greene, K., Krcmar, M., Walters, L. H., Rubin, D. L., Jerold i Hale, L. (2000). Targeting adolescent risk-taking behaviors: The contributions of egocentrism and sensation-seeking. *Journal of Adolescence*, 23, 439-461.
- Greene, K., Rubin, D. L., Walters, L. H. i Hale, J. L. (1996). The utility of understanding adolescent egocentrism in designing health promotion messages. *Health Communication*, 8, 131-152.
- Hill, P., Duggan, P. i Lapsley, D. K. (2011). Subjective invulnerability, risk behavior and adjustment in early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 32, 489-501.
- Hill, P. L., Gadbois, S. i Lapsley, D. K. (2008). *Personal fable ideation moderates risk and adjustment outcomes in emergent adulthood*. Society for Research on Adolescence, March 6, Chicago.
- Kalebić Maglica, B. (2010). Teorijski pristupi u ispitivanju rizičnih zdravstvenih ponašanja. *Psihologijske teme*, 19, 71-102
- Kalebić Maglica, B. (2011). Odnos između elemenata modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja i učestalosti konzumacije cigareta i alkohola kod adolescenata. *Psihologijske teme*, 20(2), 337-358.
- Koller-Trbović, N., Nikolić, B. i Ratkajec Gašević, G. (2010). Usporedba instrumenata za procjenu rizika i potrebu djece i mladih. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18, 1-14.
- Lapsley, D. K. (1993). Toward an integrated theory of adolescent ego development: The "New Look" at adolescent egocentrism. *American Orthopsychiatric Association*, 63, (4), 562-571.

- Lapsley, D. i Carlo, G. (2014). Moral development at the crossroads: New trends and possible futures. *Developmental Psychology*, 50, 1-7.
- Lapsley, D. K., Fitz Gerald, D. P., Rice, K. G. i Jackson, S. (1989). Separation-individuation and the "New Look" at the imaginary audience and personal fable: a test of an integrative model. *Journal of Adolescent Research*, 4, 483-505.
- Lapsley, D. K. i Hill, P. L. (2010). Subjective invulnerability, optimism bias and adjustment in emerging adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 39, 847–857.
- Lapsley, D. K. i Rice, K. (1988). The "New Look" at the imaginary audience and personal fable: Toward a general theory of adolescent ego development. U: D. K. Lapsley i F. C. Power (Ur), *Self, ego, identity: Integrative approaches* (str. 109-129). NY: Springer-Verlag.
- Levitt, L. M., Selman, R. L. i Richmond, J. B. (1991). The psychosocial foundations of early adolescents' high-risk behavior: Implications for research and practice. *Journal of Research on Adolescence*, 1, 349-378.
- O'Connor, B. P. (1995). Identity development and perceived parental behavior as sources of adolescent egocentrism. *Journal of Youth and Adolescence*, 24, 205-227.
- O'Connor, B. P. i Nikolic, J. (1990). Identity development and formal operations as sources of adolescent egocentrism. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 149-158.
- Palmer, E. J. (2003). An overview of the relationship between moral reasoning and offending. *Australian Psychologist*, 38, 165–174.
- Riley, T., Adams, G. R., i Nielsen, E. (1984). Adolescent egocentrism: The association among imaginary audience behavior, cognitive development, and parental support and rejection. *Journal of Youth and Adolescence*, 13(5), 401-417.
- Ručević, S., Ajduković, M. i Šincek, D. (2009) Razvoj upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija*, 17, 1-11.
- Schwartz, P. D., Maynard, A. M. i Uzelac, S. M. (2008). Adolescent egocentrism: A conterporary view. *Adolescence*, 43, 441-448.
- Sharland, E. (2006). Young people, risk taking and risk making: Some thoughts for social work. *British Journal of Social Work*, 36, 247-265.

- Shek, D. T., Yu, L., i Siu, A. M. (2014). The Chinese adolescent egocentrism scale: Psychometric properties and normative profiles. *International Journal on Disability and Human Development*, 13(2), 297-307.
- Stams, G. J., Brugman, D., Deković, M., van Rosmalen, L., van der Laan, P. i Gibbs, J. C. (2006). The moral judgment of juvenile delinquents: A meta-analysis. *Journal Abnormal Child Psychology*, 34, 697-713.
- Stey, P. C., Lapsley, D. i McKeever, M. O. (2013). Moral judgement in adolescents: Age differences in applying and justifying three principles of harm. *European Journal of Developmental Psychology*, 10, 206-220.
- Vartanian, L. R. (1997). Separation-individuation, social support and adolescent egocentrism: An exploratory study. *Journal of Early Adolescence*, 17, 245-270.
- Vartanian, L. R. (2000). Revisiting the imaginary audience and personal fable constructs of adolescent egocentrism: A conceptual review. *Adolescence*, 35, 639-661.
- Vartanian, L. R. i Powlishta, K. K. (1996). A longitudinal examination of the social-cognitive foundations of adolescent egocentrism. *Journal of Early Adolescence*, 16, 157-178.